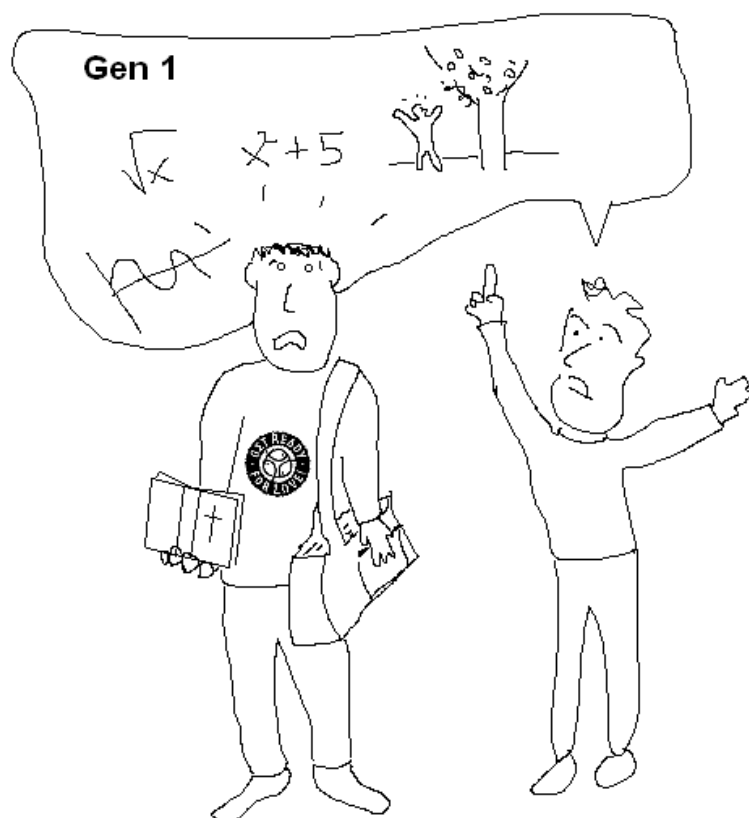

Get Ready For Science!

Geloof & Wetenschapcommissie Ichthus

2005-2006

1 Voorwoord

Beste Ichthiaan, je werpt nu een blik in de artikelbundel die uw Geloof en Wetenschapscommissie (GWC) samengesteld heeft, gefeliciteerd! De GWC heeft namelijk getracht relevante en goed leesbare artikelen uit te zoeken, zodat elke Ichthiaan toegerust kan worden op het gebied van geloof en wetenschap. Wij geloven namelijk dat iedereen geconfronteerd wordt met geloof en wetenschap.

Hoewel niet elke Ichthiaan het wetenschappelijk onderzoek in zal gaan, heeft de wetenschap grote invloed op hoe er in de maatschappij gedacht wordt. En deze denkpatronen kunnen erg besmettelijk zijn! Denk maar aan de evolutietheorie (alles is toeval), of het postmodernisme (er is geen waarheid) of het Griekse denken (eerst bewijs, dan geloven). Toerusting is dus belangrijk, wil je in de wereld staan, maar niet van de wereld zijn.

Het is dus goed om toegerust te zijn op het gebied van geloof en wetenschap, om de volgende redenen:

- Je staat niet met de mond vol tanden als een vriend(in) of studiegenoot je vragen stelt over je geloof, zodat jij en je geloof minder serieus worden genomen. In plaats daarvan bedien je hem of haar van rake repliek, zodat hij of zij verder komt.
- Je bent je bewust van hoe er in de maatschappij gedacht wordt, en wat er achter ‘wereldse wijsheid’ zit. Daardoor ken je de zwaktes van wereldse redematies, en kun je argumenten tegen jouw geloof pareren.
- Je ontwikkelt een visie op hoe je je geloof en je werk kunt combineren. Je herkent waar je werk conflicteert met je geloof, en je ziet misschien zelfs mogelijkheden om door je geloof aan je werk een meerwaarde te geven. Of je bent je bewust van hoe je op het werk het licht en het zout kan zijn. Dit is des te waardevoller aangezien de gemiddelde Ichthiaan een gigantisch deel van zijn of haar leven aan het werk zal zijn.

De artikelen in de bundel zullen je op bovenstaande punten kunnen helpen. Als commissie hebben we geprobeerd een gevarieerde en complete set artikelen samen te stellen, die veel algemene onderwerpen dekken. Onderwerpen die in deze artikelbundel aan bod zullen komen zijn de evolutietheorie, postmodernisme, God betrekken bij je studie, het Griekse denken, waarheid in het Hebreeuwse en in het Griekse denken, een mini-discussie bijbelse ethiek, en nog meer. Schrijvers variëren van (ex-)Ichthianen tot professionele auteurs, en onderwerpen variëren van praktisch tot theoretisch. Hoewel sommige onderwerpen je daarom minder aanspreken dan andere, geloven we dat er voor ieder wat wils bij zit, misschien wel meer dan je denkt!

We bevelen je aan om tijdens de vakantie tijd te nemen om deze bundel door te lezen. Het lijkt ons een goede gelegenheid om jezelf toe te rusten voor een nieuw studiejaar

En tot slot, Ichthiaan, nog deze waarschuwing: er komt geen einde aan het aantal artikelen dat geschreven wordt, en veel lezen mat het lichaam af, dus rust ook nog een beetje *uit*¹!

Veel leesplezier gewenst door uw Geloof & Wetenschapscommissie!

---

¹(Prediker 12:12, vrij vertaald)

Inhoudsopgave

1	Voorwoord	2
2	‘Christenen zijn niet beter, wel anders!’	4
3	Bijbelse ethiek achter de schermen?	8
4	Re: Bijbelse ethiek achter de schermen?	10
5	Ontwerp of toeval: verwondering in de wetenschap	11
6	Ontstaan en invloed van de evolutietheorie	15
7	Geloof in de wetenschap	18
8	Historische denkstromingen	20
9	De drievoudige kracht van het postmodernisme	23
10	Waarheid in het Griekse en Hebreeuwse denken	29
11	Wat is wetenschapsleer?	35

2 ‘Christenen zijn niet beter, wel anders!’- ex-Ichthus Groninger (!) Mr. Wil Hendriks

Van LEAO naar de advocatuur

Wil Hendriks werd in 1953 in Oss geboren. Via een lange omweg kwam hij uiteindelijk in Nijmegen terecht waar hij rechten studeerde. Sinds 1991 is hij advocaat en vanaf 1994 werkt hij voor zichzelf. Wil heeft drie zoons, drie bijzondere schoondochters en twee kleinzoons. Een derde kleinkind is op komst. Hij bezoekt een PKN-kerk.

Al gauw kwam hij tot de overtuiging dat het goed is voor God met je talenten aan het werk te gaan en om datgene wat Hij in jou heeft geïnvesteerd er ook uit te halen. Hij ging toen een aantal boekhoudkundige diploma's halen en merkte dat er eigenlijk qua leervermogen veel meer in hem zat dan hij dacht. Hij vond het leuk om te leren en besloot om alsnog atheneum te gaan doen. Op zich al vrij bijzonder, zeker als je bedenkt dat hij inmiddels getrouwd was en al kinderen had! Vier jaar lang studeerde hij in zijn avonden voor het atheneum diploma, dat hij in een keer haalde. Heel duidelijk ziet Wil Hendriks de leiding van God in dat alles. God bevestigde steeds opnieuw de weg die hij was ingeslagen. Het verlangen ontstond en groeide, om naar de universiteit te gaan om rechten te studeren. De juridische kant trok hem aan en hij wilde graag de advocatuur in. Stapje voor stapje leidde de Heer hem op zijn weg en na met goed gevolg het atheneum te hebben afgesloten, was de weg vrij om in Nijmegen aan de Katholieke Universiteit te gaan studeren. In 1991 voltooide hij zijn rechtenstudie en maakte een eerste start in de advocatuur. Drie jaar later, in 1994, begon hij voor zichzelf in Arnhem. Over de aanwezigheid van God en Zijn leiding in je leven heeft hij in de loop der jaren behoorlijk wat geleerd.

Leiding

Met een omweg naar de advocatuur, ja dat misschien wel, maar Gods hand is daarin zo duidelijk zichtbaar voor ons geweest. Veel christenen zoeken een direct antwoord van God, verwachten een duidelijke bijbeltekst die laat zien wat de wil van de Heer is. Ik heb in mijn leven geleerd dat de Here God mijn verstand en mijn omstandigheden gebruikt om me te leiden. Je hebt je verstand van Hem gekregen en het is je opdracht om ten volle die verstandelijke capaciteiten en de je gegeven tijd voor Hem te gebruiken. Door het aannemen van de Here Jezus heb je het eeuwige leven ontvangen maar God heeft nu ook een doel met je leven in deze maatschappij en dat mag je gaan ontdekken. Met de Bijbel als basis en uitgangspunt gaan ontdekken hoe je leven tot volle ontplooiing kan komen. Je mag heel nuchter omgaan met het ontdekken van de leiding van God in je leven. Hij zal altijd jouw gaven en interesses willen gebruiken en die mag je dus gaan ontwikkelen. Je hoeft niet verder te zoeken dan wat je gegeven is. Heel belangrijk is ook dat je afmaakt waarmee je bent begonnen. Zeker in je studietijd zullen er momenten zijn waarop je je afvraagt of je wel met het juiste bezig bent. Ik zou willen aanraden: maak het af. Je bent er niet voor niets aan begonnen en het is een onderdeel van je weg naar de toekomst. Van huis uit heb ik veel werklust meegekregen want we hadden een eigen zaak en er moest altijd hard gewerkt worden. Daar komt wellicht van mijn kant een stuk trots bij: ik wilde gewoon doorzetten en heb altijd afgemaakt waar ik aan begonnen ben. In het algemeen denk ik dat het voor iedereen belangrijk is om af te maken waarmee je bent begonnen.

Geloof

Er was wel een stuk leegte in mijn leven. Vanuit het ouderlijk huis had ik wel dingen meegekregen over het geloof maar ik had nooit echt persoonlijk contact gehad met God. Ik had contacten met mensen die mij over het geloof vertelden en ik merkte dat het me vreugde, blijdschap en zekerheid gaf. Toen heb ik zelf ook die stap genomen. Gewoon in alle stilte hoor, zonder anderen erbij. Dat was iets tussen de Here God en

mij. Maar die anderen, medechristenen, had ik wel nodig. Medegelovigen kunnen je stimuleren om te geloven en te getuigen. En dat getuigen is heel belangrijk. Niet dat je het anderen door de keel moet duwen maar op een natuurlijke wijze delen wat je gelooft is heel belangrijk. Je hoeft niet buiten jezelf te treden om te getuigen. In je denken en handelen word je uiteraard wel veranderd maar je bent verder zoals je bent en vanuit die houding mag je getuigen.

Studietijd

Mijn studentenleven was natuurlijk anders omdat ik al getrouwd was. Bovendien was ik al wat ouder en had ook meer kennis van de maatschappij opgedaan. Eigenlijk waren de meeste medestudenten en professoren heel begripvol over het feit dat ik christen was. In alle commissies waarin ik als student heb gezeten werd daar ten volle rekening mee gehouden. Dat kwam natuurlijk ook omdat ik op de katholieke universiteit zat. Er waren zelfs hoogleraren die het nieuwe seizoen met gebed begonnen. Vaak worden de verschillen tussen katholieken en protestanten benadrukt maar ik heb geleerd dat er juist zoveel overeenkomsten zijn en dat je prima kunt samenwerken. Als je bemerkt dat medestudenten anders leven en denken en ze gaan kritische vragen stellen, dan hoeft dat je niet van je stuk te brengen, maar het is wel heel goed om kritisch na te leren denken. Juist in je eigen kring van medegelovigen heb je mogelijkheden om allerlei zaken als het ware 'uit te kauwen' zodat je goed weet hoe het zit. Ja, en dan er op uit gaan h'e, met die kennis die je opgedaan hebt binnen je eigen kring. De handen uit de mouwen steken en het eigenlijk van de daken schreeuwen dat Jezus Christus en het christelijk geloof alles is wat de wereld nodig heeft. Als je dat kunt blijven volhouden en een rechte rug houden, dan ben je ontzettend waardevol voor God en de maatschappij. De maatschappij heeft namelijk behoefte aan zekerheid, aan mensen die de dingen doordacht hebben, studenten die het echt doorleefd hebben. Dat ze aan je zien datje als christenstudent met beide benen op de grond staat. Durf maar gewoon te erkennen dat er binnen de christelijke kring veel fouten worden gemaakt, maar dat je wel weet dat je behouden bent en dat je dat wilt uitdragen.

Werk

In mijn werk als advocaat zijn er steeds mogelijkheden om te laten zien waar ik als christen voor sta. Ik ben vaak bezig met grondrechten van de mens, zoals de vrijheid van meningsuiting. Zo was er een evangelische gemeente die niet meer met geluidsapparatuur in de binnenstad mocht evangeliseren. Het komt dan van binnenuit om die zaak aan de rechter voor te leggen, omdat ik het zo belangrijk vind dat mensen gewoon hun geloof of mening kunnen vertellen. Er zullen dus best andere advocaten zijn die zulk werk goed kunnen doen, maar ik doe het uit een stuk betrokkenheid. Sommige mensen weten dat ik geloof, anderen niet, maar het is zeker niet zo dat ik het verzwijg. Als het nodig is dan zeg ik het, dan ben ik daar open over. In mijn doen en laten grijp ik wel de kansen aan om er over te praten. Net als dat een voetbalfan in een gesprek altijd wel een natuurlijke manier vindt om over voetbal te praten.

Levenslessen

Eigenlijk is het hele leven van mij samen te vatten als de ontdekking dat God je leven leidt. Nogmaals, je hoeft niet te zeggen: ik zit te wachten tot er een bijbeltekst op me afkomt (niet dat zoiets niet zou kunnen: God heeft wonderlijke manieren om mensen te bereiken!), maar in mijn leven heb ik altijd weer gemerkt dat de lijn die God trekt op zich heel duidelijk is. Hij maakt altijd gebruik van de interesses en talenten die Hij in mensen heeft gelegd. Als je dan een bepaalde stap wilt maken dan bid je dat God je daarin leidt en dat het verhinderd wordt als God een andere bedoeling heeft. Zelf heb ik ook van die momenten in mijn leven gehad dat ik dacht: God als dit niet doorgaat dan hebt U daar vast een andere bedoeling mee. Het is goed om je af te vragen hoe God je leven leidt. Om het naar jullie als studenten door te trekken: je hebt een

bepaalde intellectuele bagage van God meegekregen en het is uitermate van belang om dat in de maatschappij te gaan gebruiken. God zal namelijk op een bepaald moment ook gaan vragen naar het rendement van zijn investeringen in jou. Investerings die Hij er al vanaf het begin, vanaf de kiem heeft ingelegd. En het is voor elk persoon belangrijk om daarmee te doen wat hij vindt dat hij er mee moet doen. Het is goed om de leiding van God in je leven af te wachten, maar dat moet zeker geen reden zijn om op je lauweren te gaan rusten. In mijn werk als advocaat heb ik geleerd om te plannen, om een strateeg te zijn; om te voorzien hoe een zaak kan gaan lopen en hoe ik daar dan op in kan springen. Zo is eigenlijk ook het leven van een christen: goed je hersens gebruiken en kijken hoe je het beste kunt handelen in een situatie zodat je de zaak wint, oftewel hoe je de mensen het beste kunt bereiken. Als student ben je bezig je gedachten over allerlei dingen te ordenen en jezelf te vormen. Tegelijkertijd wil je ook de maatschappij vormen, dat is een moeilijke opgave: je kunt immers nooit iemand verder brengen dan je zelf bent!

Teleurstellingen

Je studententijd en eigenlijk heel je leven door kun je meer ontdekken hoe God je leven leidt en je leert ook veel van je medegelovigen, maar er zijn ook moeilijke momenten en teleurstellingen. Vooral wanneer je teleurgesteld wordt in je eigen kring, je eigen nest. Aanvallen van buitenaf mag je verwachten maar juist vanuit je eigen kerkelijke kring zijn teleurstellingen moeilijk te verwerken. Juist omdat je als leden van één Lichaam de een niet moet afstoten ten opzichte van een ander. Maar ook dan is het wel het grandioze van het geloof dat je weer terug mag gaan naar de Here God en dat je telkens mag ontdekken dat het niet gaat om wat erop deze wereld is maar wat Hij voor je wil betekenen. Weer terug leren vallen op God. Je kunt enorm teleurgesteld zijn, ook als student, in alles wat er om je heen is, in Ichthus, in je bijbelkring, maar daarin mag je gaan zien dat de Here God heel dichtbij is, dat Hij naast je staat en met je meelijdt. Hij kent jou ook totaal en weet wat jouw eigen zwakke en sterke kanten zijn. Dan kun je soms achteraf zeggen: dank u wel, Here God, dat ik dit heb mogen ervaren. Ik heb vaak in moeilijke tijden gedankt voor wat ikervaarde omdat het me beter en sterker maakte.

Belangrijke tijd

Aan de ene kant denk ik dat je studententijd een enorm belangrijke tijd is, aan de andere kant moet je het niet overschatten. Door met wetenschap bezig te zijn kom je op een bepaald niveau terecht en het is belangrijk om daarmee de wereld in te gaan. Stel jezelf beschikbaar en dan kom je wel terecht waar God je wil hebben. Ook als je iets beoogt, om bijvoorbeeld in een bestuur te gaan: je hoeft jezelf niet te presenteren, mensen komen wel naar je toe. Dat is ook een stuk leiding. Je mag wel aangeven wat je interesses en verlangens zijn, maar laat anderen dat maar eens in je ontdekken. Dan zul je zelf ook merken of daarin een roeping voor je ligt; of dat nu is in je studentenvereeniging, werk of politiek of wat dan ook. God brengt je wel waar Hij je wil hebben. Aan de ene kant kan ik begrijpen dat het voor jullie als studenten moeilijk is om dat in te zien, vooral als je kijkt naar de overvolle arbeidsmarkt; aan de andere kant mag je er zeker van zijn dat God weet welke weg Hij met je gaat. Dat je in Nederland bent geboren, dat je die ouders hebt gehad, dat heeft een diepere bedoeling. Ook al heb je daarin minder prettige ervaringen, probeer voor alles wat je gekregen hebt te danken, onder alle omstandigheden. Ook al ben je er niet altijd blij mee, dat je toch leert te danken in elke situatie en door dat danken en accepteren kom je op een niveau vanwaar God je weer verder kan leiden.

Getuigen

God wil je ook gebruiken in je studententijd om wat te betekenen voor je medestudenten die niet die zekerheid van het geloof hebben. In Groningen deed ik mee aan een forum van Ichthus met het corps daar en dat vond ik echt heel goed. Die avond leerden

Ichthianen om er maar gewoon op af te gaan, en zich niet door het Vindicat-gebouw te laten afschrikken. En de Vindicaters hadden niet verwacht dat Ichthianen er zo uitzagen, dat ze gewoon meededen en in de maatschappij een rol willen vervullen en niet teruggetrokken vanuit hun eigen burcht de wereld willen bestoken. Het is belangrijk om zo onze medemens op te zoeken, onze sterke en zwakke kanten te erkennen en samen te onderzoeken wat we gemeenschappelijk hebben. En ik heb juist die avond hele leuke gesprekken gehad met studenten die daardoor geïnteresseerd waren en nog eens door wilden praten. Juist in deze wereld waar veel aandacht is voor religie zijn er zeker mogelijkheden om als groep die Jezus als Heiland erkent en de Bijbel van kaft tot kaft als waarheid beschouwt, naar buiten te treden. Dat idee van 'teruggetrokken in een burcht' cultiveren we vaak zelf. Wat ik op die avond ook zei: we zijn niet beter, we zijn anders! We leven midden in de wereld, enerzijds 'gedachtig te sterven' en anderzijds met de opdracht 'pluk de dag'. Jazeker, als christen mag je volop genieten van het leven, maar: niet alles is nuttig. God geeft de maatstaven voor het leven. Het is goed om met andere christenstudenten na te denken over hoe je dat leven met de Here God in deze maatschappij moet invullen, maar om daarna er ook op uit te trekken en te leven met die andere studenten. Naast bijbelstudie doen met elkaar ook leren je geloof handen en voeten te geven.

Zeker weten

Het is zeer wezenlijk dat je leert en ontdekt dat God bij je is. Ondanks alles, ondanks al je fouten, dat Hij er bij is. En in die wetenschap je stappen verder in het leven zetten.

Nogmaals: leiding van God zoeken juist ook in de dingen die je zelf graag doet, waar je goed in bent en proberen niet 'buiten jezelf treden'. Je mag verwachten dat anderen jou zullen gaan accepteren zoals je bent als je dat zelf ook doet ten opzichte van hen. Probeer elkaar niets op te dringen in de trant van: je bent pas een volmaakt gelovige als je dat en dat doet. Dat zijn uiterlijkheden waar we het zo vaak over hebben en die verschillen per geloofsgemeenschap. Maar dat is de veelkleurigheid van de gemeente, Gods diamant. En net als in de gemeente van Jezus Christus zijn de mensen in de wereld ook niet gelijk. Ga die verschillen ontdekken en grijp de kans aan om dan de ander dingen van jezelf te tonen. Niet om je boven die ander te plaatsen, dat werkt afstotend. Je bent anders niet minder, niet meer. Voor God zijn wij net zo strafbaar als de jongens die ik regelmatig tegenkom op de Amsterdamse politiebureaus en in de bajes: zij zijn strafbaar volgens onze wetgeving maar wij maken 'legaal' net zoveel dingen kapot tussen mensen. Voel je dus niet meer dan een ander maar wees jezelf in het contact met anderen, dan leer je van elkaar en komen er vast ook mogelijkheden om van je geloof te vertellen. Iedere student mag die overtuiging hebben dat je er mag, ja zelfs moet zijn en dat je zeker niet voor niets hier gekomen bent! Integendeel, dat God al een heel plan voor je leven heeft klaarliggen en dat je dat gaandeweg ontdekken mag.

3 Bijbelse ethiek achter de schermen? - Corine van Meerveld

Binnen alledaagse gesprekken komen opvattingen over wat kan en wat niet kan, vaak in duidelijke bewoordingen naar voren. In de meest uiteenlopende situaties heb je met ethiek te maken. Of je het nou hebt over wel of niet een kaartje kopen voor een trein zonder conducteur of dat er een beslissing genomen moet worden over het wel of niet blijven beademen van een ernstig zieke patiënt, in al die situaties ervaren mensen goedkeuring, afwijzing, verontwaardiging of twijfel over datgene wat zich voordoet.

Ethiek houdt zich dus bezig met goed en kwaad, datgene wat verantwoord en niet verantwoord is, wat we behoren te doen en wat niet. In het handelen daarna gaat het om respecteren van en zorgvuldig omgaan met mensen en dingen. Uit deze omschrijving wordt duidelijk dat ethiek en de daaruit voortvloeiende moraal dus iets algemeen menselijks is.

De inhoud van die moraal kan echter enorm verschillen tussen mensen. In dit artikel zal worden gekeken naar de achtergronden van ethiek en de beweegredenen achter een morele norm.

Als christen kun je je dan ook de vraag stellen of een ethiek die gebaseerd is op de Bijbel nog een rol speelt binnen een ethische debat en of het dan ook van waarde is voor die ander?

De Leidse hoogleraar Medische Ethiek Heleen Dupuis is het met de Amerikaanse filosoof Daniels eens als hij zegt dat moeilijke morele discussies niet nog eens extra belast zouden mogen worden met zeer uitgesproken, door een (orthodoxe) levensbeschouwing gekleurde opinies. Ieder persoon die starre 'pro-life' standpunten erop na houdt moet volgens Dupuis geweerd worden uit een moreel debat.

Deze hoogleraar die een invloedrijke positie heeft binnen de medische wereld heeft misschien een erg uitgesproken opvatting die niet door iedereen in een ethisch debat in zo sterke mate bevestigd zal worden maar er kan wel een sfeer heersen waarin Bijbelse normen en de argumenten daarvoor als irrelevant worden afgedaan.

Een reflectie op de bronnen van de ethiek geeft dus duidelijkheid om die ander te begrijpen en vraagt tegelijkertijd om kritisch naar je eigen morele opvattingen te kijken. Een belangrijk kenmerk van ieder mens is dat hij een religieus wezen is. Dit is een breed, antropologisch begrip waarmee aangegeven wordt dat ieder mens op zoek is naar en manier om zijn leven en de wereld om hem heen te verklaren en daar een zin in te verstaan. Vanuit die kijk op de wereld wordt de cultuur van een samenleving of groep gevormd door middel van instituties, gewoonten, en geschreven en ongeschreven regels. Religie en cultuur zijn dus nauw op elkaar betrokken.

Twee belangrijke kenmerken van ethiek zijn dus dat het ten eerste met het hele leven te maken heeft en ten tweede dat iedere positie die men inneemt in ethiek en moraal cultureel en ten diepste religieus bepaald is en dus nooit 'neutraal' is. Daarmee is elke mogelijke opstelling die men een religieus bepaalde positie naast, en niet 'boven' de ander.

Waar komt het dan vandaan dat die ander soms zo totaal anders kan denken in bepaalde ethische vraagstukken? Kijk bijvoorbeeld naar het bekende voorbeeld van euthanasie.

Een belangrijk kenmerk van de christelijk ethiek is dat erkend wordt dat God ordeningen in de schepping aangebracht heeft. Die ordeningen zijn terug te vinden in de natuur en in het sociale, psychische en maatschappelijke leven van ieder mens. Denk bijvoorbeeld aan ordeningen als het huwelijk, kerk en overheid. Die ordeningen passen bij het leven zoals het door de Schepper bedoeld is.

En juist hier heeft de christelijk ethiek een ander uitgangspunt dan de 'seculiere' ethiek. In onze (Westerse) samenleving heerst een gevoel dat het menselijke leven op zichzelf staat. Het is voor eigen invulling welke waarde men hecht aan de werkelijkheid. Deze ontwikkeling heeft zijn oorsprong in de opkomst van de moderne wetenschap en tech-

niek. De zichtbare werkelijkheid wordt bepalend en de wereld kan naar eigen inzicht geconstrueerd worden met behulp van de techniek.

Die ander heeft dus een heel andere werkelijkheidservaring en gaat daarmee ook het ethische debat aan. Liberaal en christen hebben dus een gelijkwaardige positie in een ethische debat.

De vraag is nu hoe je als christen invulling kan geven aan bijbelse normen in bijvoorbeeld de medische wereld met alle ontwikkelingen die zich daarin voordoen.

Dupuis stelt dat Bijbelse (morele) waarheden starre standpunten zijn waarover geen discussie mogelijk is en waardoor wij onszelf buiten de discussie stellen. Wij zouden onze moraal op leggen aan anderen.

In dit artikel zijn de achtergronden van ethiek aangegeven en is duidelijk gemaakt waar de christelijk ethiek verschilt met die van de 'seculiere'. Nu de achtergronden duidelijk zijn is de vraag, waar dit artikel ook mee begon, welke rol christelijke ethiek kan spelen binnen deze samenleving; Achter de schermen of volwaardig aanwezig binnen het maatschappelijke debat?

Literatuur:

Op het scherp van de snede (1998); Heleen M. Dupuis

Over moraal; Heleen M. Dupuis

De kunst van het leven (1999); J.P. Balkenende, R.Kuiper, L. La Riviere

4 Re: Bijbelse ethiek achter de schermen? - Emmy van Mulligen - van de Belt

Dit artikel(tje) is bedoeld als een reactie op het artikel van de commissie Geloof en Wetenschap in de vorige *Claridad*. In dat artikel werden nogal wat conclusies getrokken waar ik zo mijn vraagtekens bij heb en die niet echt goed onderbouwd werden. Ik zal eerst proberen om kort een samenvatting van het genoemde artikel te geven, daarna zal ik op een paar punten reageren.

In het artikel van de commissie G&W wordt de vraag gesteld of een ethiek die gebaseerd is op bijbelse normen een rol kan spelen in een ethisch debat met (ook) niet-christenen. Er wordt dan geconcludeerd dat iedere positie die men inneemt in een ethisch debat ten diepste cultureel en religieus is bepaald (ook de visie van een niet-christen dus), en dat iedere deelnemer aan een ethisch debat een gelijke positie inneemt. Verder wordt er gesteld dat de christelijke ethiek vooral gebaseerd is op Gods woord en de 'seculiere' ethiek gebaseerd is op het streven naar autonomie.

Ik vind dit allemaal nogal kort door de bocht. Natuurlijk is het zo dat iedereen die deelneemt aan een ethisch debat een gelijke positie inneemt, maar dat zegt nog niks over de geldigheid van de argumenten die je gebruikt. Het is ook zo dat ieders ethiek voor een groot deel wordt bepaald door de cultuur waarin men leeft en de opvoeding die men heeft gekregen, in ons geval dus een christelijke opvoeding. Maar daarmee is nog geen antwoord gegeven op de vraag welke rol de bijbel dan speelt binnen een ethisch debat. Ik denk dat de geldigheid van bijbelse argumenten beperkt is.

De ethiek wordt gekenmerkt door een rationele benadering. Hiermee onderscheidt de ethiek zich van levensbeschouwing. In de ethiek wordt, net als in de empirische wetenschap, een beroep gedaan op redelijke argumentatie. Onze morele opvattingen kunnen voortkomen uit levensbeschouwing en opvoeding, dat is niet meer dan logisch. Maar de oorsprong van morele normen zegt niet per definitie iets over hun *geldigheid*. Argumenten die gebaseerd zijn op de bijbel zijn niet per definitie ongeldig, maar ze moeten ook voor een niet-christen te bevatten zijn. In een debat met andere christenen is het prima om Gods woord in de discussie te betrekken, maar in een debat met niet-christenen hebben bijbelse argumenten geen geldigheid. Bijbelse argumenten hebben alleen geldigheid als je ook op andere gronden dan 'God zegt het dus het is zo' kunt aantonen dat jouw visie op bepaalde zaken redelijk is. Een niet-christen gelooft niet in God, dus voor die persoon is 'God wil het niet' geen geldig argument. Je zult dus logica en rationele argumenten moeten gebruiken, maar die kunnen best hun oorsprong hebben in de bijbel.

Verder wordt in het artikel het voorbeeld genoemd van euthanasie. Met de stelling van Corine dat elk leven waardevol is ben ik het niet helemaal eens, maar hierover is met orthodoxe christenen geen discussie mogelijk. Want euthanasie is fout, de anti-conceptiepil is fout, de morning- afterpil is fout, in vitro fertilisatie is fout, gentherapie is fout etcera. Logisch dat mevrouw Dupuis vindt dat christenen zichzelf buiten het debat plaatsen. Zelf denk ik dat je als christen probeert je ethische normen te baseren op de bijbel, maar volgens mij zijn er meerdere uitkomsten mogelijk. Ook binnen de christelijke ethiek kunnen de meningen verschillen.

Of niet?

Emmy

Literatuur: Medische ethiek (1998), H.A.M.J. ten Have

5 Ontwerp of toeval: verwondering in de wetenschap - Zoutewelle

Een zonsondergang, een bloem, een pas geboren baby, we zijn als mensen allemaal in staat om ons te verwonderen over de natuur. Je hoeft daar gelukkig niet voor geleerd te hebben. Voor de meeste christenen is de schoonheid in de natuur een inspiratiebron voor het geloof, maar voor hen die niet geloven in een God is de natuur een ‘schitterend ongeluk’. De wetenschap lijkt een dissonant te zijn voor christenen die geloven in een scheppende God.

Is het mogelijk om je als wetenschapper te verwonderen over de natuur en wat kun je daar als niet-wetenschapper mee? Ik zal in dit artikel stilstaan bij de ontstaansvraag van het leven en het heelal. Dat zijn geen eenvoudige vragen, maar ik zal dat op een zodanige manier proberen te doen dat het voor iedereen duidelijk is wat de essentie van het probleem is. Er valt natuurlijk nog veel meer te leren van de natuur. Ik zal daar in het tweede deel van het artikel een voorbeeld van geven.

Leven

De bouwsteen van het leven is de cel. Elke vorm van leven op aarde is opgebouwd uit één of meerdere cellen. Een ééncellig organisme heet eenvoudig te zijn, maar kan met deze enkele cel wel alle noodzakelijk levensfuncties vervullen. Het is maar wat je eenvoudig noemt. Een meercellig organisme bestaat uit enkele tot miljarden cellen, die met elkaar het totaal aan noodzakelijke levensfuncties vervullen.

In de cel bevindt zich een kern, die alle informatie voor de bouw en het functioneren van de cel bevat. Deze informatie vertoont een treffende overeenkomst met de digitale informatie in een computer. De kern bevat een keten van speciale moleculen, die DNA wordt genoemd. Het DNA noemen we een informatiedrager. Het is als een boek dat gevuld is met tekst. In dit boek van het leven staat de informatie voor het leven beschreven. Het alfabet van het leven bestaat maar uit 4 lettertekens, die telkens woorden van 3 letters vormen. Op deze manier zijn 64 verschillende woorden mogelijk, ruim voldoende om de commando's te beschrijven voor de 20 soorten aminozuren, die in leven voorkomen. Alle levensvormen, van alg tot mens, werken met deze vorm van informatieopslag. Op dit moment zijn wetenschappers op grote schaal bezig om de genetische informatie van mens, dier en plant in kaart te brengen. Ze beschrijven de letters van de genetische tekst, maar de betekenis van deze tekst is op dit moment nog grotendeels onbekend.

Nu lijkt het een redelijke gedachte om te veronderstellen dat zo'n tekst door een auteur is geschreven. Boeken en software ontstaan immers niet door toeval, maar door menselijke intelligentie. Evolutionisten daarentegen menen dat deze informatie door toeval is ontstaan. Hoewel deze kans oneindig klein is, is er nog een principieel probleem, namelijk het ontstaan van de informatiedrager zelf. Voor het ontstaan van DNA zijn talrijke ingewikkelde moleculen nodig, waaronder eiwitten. Je hebt dan een soort van kip of ei probleem: om eiwitten te maken heb je DNA nodig, maar om DNA te maken heb je eiwitten nodig.

Laten we dit probleem eens verder uitwerken. Niet ieder eiwit is biologisch actief, er zijn maar een beperkt aantal eiwitten gevonden in leven. Eiwitten zijn weer opgebouwd uit aminozuren, de chemische bouwstenen van leven. Er worden 20 soorten aminozuren in leven gevonden. Stel nu dat al deze aminozuren voorhanden zijn in een soort van oersoep (dit is overigens niet erg waarschijnlijk). Er moet dan door toeval een keten ontstaan waarbij bepaalde aminozuren in een specifieke volgorde zijn gerangschikt. Theoretisch gezien kan door toeval een specifieke volgorde vanzelf ontstaan, maar hoe

groot is de kans dat dit werkelijk gebeurt? De berekening (zie de kans) maakt duidelijk dat het toevallige ontstaan van een biologisch actief eiwit op de aarde een statische onmogelijkheid is, laat staan een organisme met honderden specifieke eiwitten.

De kans

Het gewicht van een willekeurig aminozuur zoals glycine is $1,25 \times 10^{22}$ gram. Een klein eiwit- molecuul bestaat uit 200 aminozuren en weegt $2,5 \times 10^{20}$ gram. Stel dat er 10 soorten van aminozuren gebruikt worden in een keten van 200 aminozuren. Dan zijn er 10^{200} mogelijkheden om een eiwit met een specifieke volgorde te vormen. Als van elke mogelijke volgorde één eiwitmolecuul gevormd zou worden, zou dat $2,5 \times 10^{177}$ kg eiwit opleveren. Dat is een onvoorstelbaar aantal malen het gewicht van de gehele aarde, die 6×10^{24} kg weegt. De kans dat een biologisch actief eiwit door toeval ontstaat is dus astronomisch klein.

Het Heelal

Minder bekend maar wel minstens zo indrukwekkend is het ontwerp van het heelal. Op dit moment is de 'Big Bang' theorie de algemeen geaccepteerde verklaring voor het ontstaan van het heelal. Over het algemeen wordt de 'Big Bang' door christenen met de nodige argwaan bekeken. Velen kunnen zich nauwelijks voorstellen dat God zou scheppen door middel van een explosie. Het begrip 'Big Bang' vraagt daarom om een nadere toelichting.

De 'Big Bang' is als een soort van scheldnaam bedacht door sir Fred Hoyle, een bekend astronoom die vorig jaar overleden is. Hij stond zeer kritisch ten aanzien van het idee van een 'Big Bang'. Wat veel christenen niet weten is dat de introductie van de 'Big Bang' theorie in de wetenschap de nodige weerstand heeft opgeroepen. De 'Big Bang' heeft namelijk als consequentie dat het heelal ooit een begin heeft gehad. Tot die tijd dacht de wetenschap dat het heelal oneindig oud zou zijn geweest. Het idee van een begin deed wetenschappers denken aan het Genesis-verhaal van de Bijbel en dat stond hen niet aan.

De eigenlijke gedachte achter de 'Big Bang' theorie is dat er sterke aanwijzingen zijn dat het heelal is uitgedijd. Het heelal zou ooit een speldeknopje zijn geweest, dat in de loop van de tijd groter is geworden tot het huidige heelal. Je zou het kunnen vergelijken met het opblazen van een ballon. Nu weet iedereen dat het opblazen van een ballon een activiteit is met enige randvoorwaarden. Gebruik je te weinig kracht dan krijg je de ballon niet opgeblazen, gebruik je teveel kracht dan kan de ballon uit elkaar klappen. Dit probleem speelt ook bij de 'Big Bang', zij het in extreme mate. De huidige metingen aan het heelal geven aan dat de kracht waarmee het vroege Heelal uit elkaar is gegaan zeer nauw begrensd is. Mart de Groot, voormalig directeur van de sterrenwacht van Armagh (Noord Ierland), vergelijkt het met het raken door een geblinddoekte schutter van een doelwit van 1 cm^2 , dat geplaatst is in het verst verwijderde deel van de Melkweg. Als aan deze strikte begrenzing niet zou zijn voldaan, dan zouden sterren en melkwegstelsels vandaag de dag niet bestaan hebben, en zouden wij nu niet over dit onderwerp kunnen nadenken. Astronomen en natuurkundigen erkennen dat het ontstaan van het heelal een kosmisch wonder is. Zij noemen het 'afgesproken werk'. Er zijn zelfs wetenschappers die stellen dat er een auteur moet zijn geweest van de natuurwetten en constanten, hoewel zij geen christelijke achtergrond hebben. Zij menen dat de 'Big Bang' anders nooit tot een heelal kan hebben geleid.

Ontwerp of toeval

Het is duidelijk dat er goede argumenten zijn voor de stelling dat leven en materie ontworpen zijn. Dit wordt ook wel het 'ontwerp-argument' genoemd. Het begrip ontwerp vraagt wel om een nadere omschrijving. Een omgevallen boom in de natuur kan door toevallige natuurlijke omstandigheden zijn veroorzaakt, maar bij een strik op een pad

is er sprake van opzet. Bij het ontstaan van leven en materie lijkt er geen sprake van toeval maar veeleer van opzet. Het 'ontwerp-argument' is echter niet algemeen geaccepteerd in de wetenschap. De reden is dat iedere wetenschapper wel op z'n klompen aanvoelt dat ontwerp om een ontwerper vraagt. Hoewel er zich wel degelijk christenen onder wetenschappers bevinden (een recente studie in de USA gaf aan dat 40% van de wetenschappers wel eens een kerk bezoekt), is God nog steeds een taboe in een wetenschappelijke publicatie.

Andere lessen uit de natuur

Er zijn allerlei voorbeelden in de biologie te vinden die ons kunnen opbouwen als christen. We vinden hier ook voorbeelden van in de Bijbel. Jezus gebruikt op talrijke momenten de natuur om een geestelijk principes duidelijk te maken. De graankorrel moet sterven om tot leven te komen (Johannes 12:24), zaad kan vrucht voortbrengen (Matthes 13:18-23). Paulus vergelijkt de gemeente van Christus met een lichaam (Efeziers 4:16). Geen enkel lid is belangrijker dan de ander, wat kan het oog doen zonder de hand (1 Corinthiers 12:1-28)?

We gaan naar de 21ste eeuw met de wetenschappelijk kennis die we nu hebben. Dan zijn er uit de moleculaire biologie ook geestelijke lessen te trekken. Neem bijvoorbeeld de ontwikkeling van een embryo. Het begint allemaal met de samensmelting van een eicel en zaadcel tot één cel. Vanaf dat moment vindt er een reeks van celdelingen plaats tot een compleet lichaam. Al deze cellen bezitten hetzelfde genetische materiaal. Toch ontwikkelen ze zich tot totaal verschillende typen van cellen, zoals huid-, bot-, spieren en zenuwcellen. Samen met andere cellen vormen ze weefsels en organen. Een voor de hand liggende vraag is hoe een cel weet wat hij moet doen? Het antwoord is simpel: de cel weet waar hij zich bevindt. Er is een nauwe communicatie met de buurcellen door speciale kanalen waardoor speciale boodschappermoleculen gestuurd worden. Op basis van deze informatie ontwikkelt de cel zich tot een bepaald type cel. Op deze wijze ontstaan op geordende wijze lichaamsdelen.

Ik verruil nu de elektronenmicroscop voor een videocamera en loop een willekeurige gemeente in. Ik zie mensen die zeggen dat ze geïnspireerd worden door dezelfde goddelijke bron, ze bezitten dezelfde 'genetische informatie'. Maar het is niet de bedoeling dat iedereen zich met alles bemoeit: we mogen allemaal een bepaalde taak op ons nemen. We kijken om ons heen en bepalen in welke taken er al voorzien is. Niet onze eigen talenten zijn het uitgangspunt, maar de behoefte van de gemeente waar ik mij op dat moment in bevind. We vragen andere gemeenteleden of zij mij willen bevestigen in de taak die ik op mij neem. Dat alles kan er toe leiden dat ik in de loop van de tijd geroepen wordt om verschillende taken te vervullen. Als we met deze gezindheid een gemeente dienen met onze gaven dan zou er veel onheil voorkomen worden. Wat gebeurt er als we onze eigen behoefte wel volgen? Dan zondigen we tegen onze 'genetische bron'. Om het scherp te stellen: we worden als egoïstische kankercellen, die voortwoekeren in het lichaam van Christus.

Conclusie

De vraagstelling van dit artikel is of het mogelijk is om je als wetenschapper te verwonderen over de natuur en wat je met al die kennis als niet-wetenschapper kunt. Als ik door de natuur loop dan kan ik mij verwonderen als mens. Als ik als wetenschapper door een elektronenmicroscop naar het leven kijk of met een telescoop het heelal bestudeer, dan wordt er een geheel nieuwe dimensie van de werkelijkheid aan mij geopenbaard. Ik zie de schoonheid van ééncellige diertjes en sterrenstelsels die met het blote oog niet zichtbaar zijn. Je kunt je afvragen wat het nut is van dergelijke waarnemingen. Zo'n vraag staat gelijk aan het ter discussie stellen van die schoonheid zelf. Waarom bezit leven op microscopisch niveau een esthetische vorm, die wij als

mensen waarderen? Voor mij is het een vingerafdruk van Gods ontwerp in deze schepping, die erop wacht om waargenomen te worden door mensen.

Daarmee is ook de centrale plaats van de mens in Gods schepping geduid.

Als ik de Bijbel lees dan vind ik ook voldoende motivatie om in de wetenschap actief te zijn. Ik mag - en moet zelfs - God dienen met mijn verstand (Matthes 22:38). De waarneming van de schoonheid in de microscopische werkelijkheid kan mij brengen tot verwondering en verering van de Schepper van dat alles. Als ik God niet ken dan kan ik door de natuur te beschrijven en te begrijpen tot het inzicht komen dat Hij een onontkoombare conclusie is (Romeinen 1:20). Ik kan Zijn karakter leren kennen door te begrijpen hoe het leven functioneert, zoals een schilderij iets zegt over het karakter van z'n schilder. We kunnen ons echter alleen maar verwonderen en inzicht verkrijgen als we geleerd hebben om waar te nemen. Dat is een activiteit die we als gewone mensen kunnen doen in de dagelijkse realiteit waarin we als mens geplaatst zijn.

Waarnemen kan voor sommigen een probleem zijn, de Bijbel spreekt ervan dat mensen 'ziende blind' kunnen zijn. We kunnen genieten van de natuur, maar we moeten ook de hand achter die schoonheid leren herkennen. Als wetenschapper zijn we getraind om waar te nemen, het is een professionele bezigheid. We genieten dan het voorrecht om nog dieper in de natuurlijke werkelijkheid te kijken. Voor een wetenschapper is er de uitdaging om tot het inzicht te komen dat de zichtbare realiteit geen afdoende verklaring heeft voor haar eigen bestaan. We moeten ook als wetenschapper tot de erkenning komen dat er sprake is van een ontwerp met een doel. De bron van dat ontwerp staat boven de natuur. Om dat te accepteren vraagt om geloof...

Literatuur: 'Ontwerp of toeval; verwondering in de wetenschap', T. Zoutewelle, Groei (2003;1)

6 Ontstaan en invloed van de evolutietheorie - Ard Tamminga

De vraag hoe nieuw leven, in al zijn verschijningsvormen, kan ontstaan, heeft de mensheid al millenia lang beziggehouden. Hoe is het mogelijk dat er zoveel verschillende planten- en diersoorten zijn en hoe geven deze het leven door aan volgende generaties? Om te begrijpen waarom en hoe de evolutiegedachte is ontstaan, moeten we eerst inzien hoe er in de voorwetenschappelijke tijd met deze kwestie werd omgegaan en hoe de kennis over het ontstaan van leven zich ontwikkelt heeft. Voordat de biologie als wetenschap tot ontwikkeling kwam, had men al een aantal opvattingen over het ontstaan van leven. De eerste was die van de *generatio spontanea* die stelde dat uit levenloze materie op elke geschikte plaats levende organismen konden ontstaan. De juistheid van deze gedachte werd onder andere bewezen door de waarneming dat uit etensresten spontaan maden en kevers konden ontstaan en dat op een volledig kale bodem spontaan planten begonnen te groeien. Een tweede algemene opvatting was dat er in de natuur voortdurend *transmutaties* optraden waardoor het ene type organisme kon overgaan in een ander type. Wanneer men het ene jaar zaad zaaide van een bepaalde plant, kon er het volgende jaar een heel ander soort plant tevoorschijn komen op dezelfde plek. De derde opvatting was die van de *erfelijkheid van verworven eigenschappen* waarbij veranderingen die een organisme gedurende zijn leven onderging op het nageslacht kon worden overgebracht. Iemand die smid geworden was en daardoor zijn spieren goed had ontwikkeld, kreeg meestal kinderen die ook gespierd waren. Door deze ideeën zag men de levende natuur als zeer dynamisch en flexibel: overal konden nieuwe organismen ontstaan, soorten konden gemakkelijk in elkaar overgaan en de eigenschappen van een organisme waren veranderlijk en afhankelijk van de omstandigheden waarin het leefde.

Pas in de 17e eeuw veranderde deze visie. Dat begon met de ontdekking van de Italiaanse onderzoeker Redi dat vlesvliegen niet spontaan ontstonden uit rottend vlees, maar dat daarvoor eitjes nodig waren. Alleen door bevruchting en het leggen van eieren kon een volgende generatie ontstaan. Blijkbaar waren er levenskiemen nodig om nieuw leven voort te brengen. Er bleek tussen levenloze materie en levende organismen en tussen planten en dieren een onoverbrugbare kloof te bestaan. Een plantaardige levenskiem kon geen dier voortbrengen en andersom kon een dierlijke levenskiem een plant voortbrengen. Planten en dieren konden dus onmogelijk uit elkaar zijn voortgekomen, en ook kan de ene soort niet zomaar overgaan in een andere. Een soort bleek vaste, nauwelijks veranderende, karakteristieke eigenschappen te hebben. De natuur was veel minder dynamisch dan men eerst had aangenomen. De algemeen heersende opvatting werd dat de verschillende planten- en diersoorten allemaal door God waren geschapen in overeenstemming met het scheppingsplan. Elke soort had daarbij zijn eigen plekje in dat grote plan. Deze opvatting was zowel gebaseerd op het bijbelse scheppingsverhaal als op de filosofie van Plato die leerde dat er achter de vergankelijke en veranderende wereld een onvergankelijke, onveranderlijke werkelijkheid schuilging.

Het ontstaan van de evolutiegedachte moet gezien worden als een reactie op deze constantie-theorien in de biologie. Binnen de wetenschappelijke wereld heerste al een hele tijd ontevredenheid over de theorie dat God elke soort afzonderlijk geschapen had en dat er sindsdien geen nieuwe soorten waren bijgekomen. Uit de paleontologische gegevens kon men afleiden dat er vroeger soorten geleefd hadden die nu waren uitgestorven en omgekeerd, dat van sommige bestaande soorten geen fossielen werden gevonden. Blijkbaar bestond de aarde veel langer dan de 6000 jaar die de bijbel aangaf en ook waren er nieuwe soorten bijgekomen die niet in den beginne door God geschapen waren. Deze feiten werden echter niet geaccepteerd door de, in die tijd nogal machtige, kerk omdat dat volgens hen afbreuk deed aan Gods Almacht. Toch waren er al in de 18e eeuw wetenschappers, filosofen en schrijvers die de evolutiegedachte propageerden. Jean-Baptiste Lamarck, de eerste evolutionist, constateerde bijvoorbeeld dat dieren

onder druk van hun omgeving konden veranderen en dat deze veranderingen werden overgedragen aan het nageslacht. Zo ontwikkelden watervogels zwemvliezen tussen de tenen doordat ze voortdurend probeerden vooruit te komen in het water en zo ontwikkelden giraffes een lange nek doordat ze voortdurend probeerden bij de bovenste bladeren van een boom te komen. Aan de hand van deze waarnemingen beredeneerde hij dat alle planten- en diersoorten moesten afstammen van andere soorten en dat er een continue ontwikkeling geweest moet zijn van de eenvoudigste wezens tot aan de mens. Erasmus Darwin, de grootvader van Charles, begreep de natuur ook als een voortdurend proces van lage naar hogere vormen, met als eindproduct de mens. Hij schreef veel evolutionaire poëzie waarin hij de gendustrialiseerde mens van het toenmalige Engeland verheerlijkte. Tot aan de ontdekking van Charles Darwin bleef de evolutiegedachte echter beperkt tot speculaties en poëtische taal.

De directe aanleiding voor Charles Darwin om op zoek te gaan naar de manier waarop nieuwe soorten ontstaan, waren de theorieën van een drietal beroemde wetenschappers. Van de econoom Thomas Malthus leerde Darwin dat de groei van de bevolking (exponentieel) sneller ging dan de groei van de bestaansmiddelen (lineair) wat uiteindelijk zou gaan leiden tot een tekort aan voedsel en massale sterfte. Er was dus sprake van een *struggle for life*. Van de geoloog Charles Lyell leerde hij dat de veranderingen in de aardkorst het resultaat zijn van krachten, zoals erosie, die nog steeds werkzaam zijn in de natuur (*actualisme*). Dit was een hele verandering ten opzichte van de gangbare opvatting dat er alleen in het verleden een aantal eenmalige catastrofes hadden plaatsgevonden. Lyell constateerde dat door geologische en klimatologische veranderingen het leefgebied van een planten- of diersoort voortdurend aan het veranderen is, waop het organisme maar op drie manieren kan reageren: aanpassen, migreren of uitsterven. Van Russell Wallace leerde Darwin dat er een in principe oneindige variatie bestaat. Elk ouderpaar brengt wetmatig nakomelingen voort die van elkaar verschillen (*principle of divergence*). Darwin combineerde de theorieën van Malthus, Lyell en Russell door te stellen dat alleen de minst aangepaste individuen zouden uitsterven en dat de individuen die zich wel konden aanpassen aan de veranderde omstandigheden zouden voortbestaan (*survival of the fittest*). Deze aanpassing van een soort aan zijn veranderde leefomgeving heet *adaptatie*. Darwin ging vervolgens op zoek naar het mechanisme achter het ontstaan van adaptatie. Hij ontdekte tijdens zijn reis naar de Galapagos eilanden dat groepjes dieren die geïsoleerd voorkomen zich aanpassen aan de leefomgeving en het voedselaanbod. Hij zag dat de populaties darwinkinken op de Galapagos eilanden sterk verschilden in snavelgrootte, afhankelijk van de grootte van de zaden in hun leefomgeving. Na afloop van deze reis bedacht hij het begrip *natuurlijke selectie* dat de selecterende invloed is van de leefomgeving op de samenstelling van een populatie. Door samenwerking van spontane variatie en natuurlijke selectie zouden nieuwe soorten kunnen ontstaan (*evolutie*). Evolutie verklaarde volgens Darwin hoe de bestaande planten- en diersoorten ontstaan zijn uit gemeenschappelijke voorouders en hoe de overgang van eencellige naar meercellige en van bacterie naar mens is verlopen. Darwin zelf is behoorlijk voorzichtig geweest met de interpretatie van zijn evolutietheorie. Pas aan het eind van zijn leven schreef hij het boek *The descent of man and selection in relation to sex* waarin hij zijn evolutietheorie toepaste op de mens. Daarin beschrijft hij onder andere het ontstaan van zelfbewustzijn en moraal. Zelf is hij echter nooit de confrontatie aangegaan met de religie. Eigenlijk waren sommige van zijn aanhangers, zoals Thomas H. Huxley en Herbert Spencer, darwinistischer dan Darwin zelf. Zij verkondigden de evolutietheorie als een nieuw soort evangelie en gingen stevig in debat met tegenstanders. Vooral door de invloed van Huxley werd de evolutietheorie binnen de wetenschappelijke wereld vrij snel geaccepteerd. Dit zorgde voor een Copernicaanse omwenteling in de biologie. Niet langer was de mens het middelpunt van de schepping, maar niet meer dan een 'schitterend ongeluk, een toevallig ontstane diersoort zonder roeping of doel. Dat deze boodschap niet alleen van invloed is geweest op de biologie maar ook op de samenleving in zijn geheel is bekend.

Veel wetenschappers en filosofen hebben geprobeerd een nieuwe ethiek te ontwikkelen, gebaseerd op de evolutietheorie. De idee dat goed en kwaad absolute begrippen zijn is volgens hen een illusie. Onze ideeën over goed en kwaad zijn dynamisch, niet constant. Zo durven sociobiologen de stelling te verdedigen dat ethiek een aanpassingsmethode is van de soort aan zijn omgeving, om de overlevingskans van die soort te vergroten. De vraag blijft of het terecht is dat uit biologische theorieën, ethische of wereldbeschouwelijke theorieën worden afgeleid en of het echt een illusie is dat goed en kwaad absolute begrippen zijn. In de eerste plaats is het zo dat men met de evolutietheorie nog alle kanten op kan. Je kunt op grond van de evolutietheorie gelijkheid van soorten als ethisch uitgangspunt kiezen, (zoals Paul Cliteur die pleit voor een meer humane manier van omgaan met dieren) maar evengoed kun je kiezen voor het uitgangspunt dat de mens de sterkste soort is waarvoor andere soorten moeten wijken of nog extremer, kiezen voor het negeren en verachten van de zwakkeren, zoals Friedrich Nietzsche heeft bepleit. In de tweede plaats is het zo dat gedrag dat tijdens het evolutieproces vanzelf ontstaan is, nog helemaal geen ethisch gedrag hoeft te zijn. Sterker nog, als het gedrag dat we van nature zouden vertonen ethisch gedrag zou zijn, dan hadden we helemaal geen ethiek nodig. De evolutietheorie kan daarom zelf nooit de basis zijn van ethiek. Daarnaast is het zo dat wetenschappelijke waarheid nooit meer is dan een deelwaarheid. De evolutietheorie zegt misschien iets over hoe wij ontstaan zijn, maar het zegt niets over het waartoe. Geen enkele wetenschappelijke theorie ons kan leren hoe wij moeten leven. Begrippen als goed en kwaad, bedoeling en zin hebben helemaal geen wetenschappelijke betekenis. Geen enkele wetenschappelijke theorie kan daarom als basis dienen voor ethiek. Een ethiek die niet gebaseerd is op blijvende ideeën over goed en kwaad, maar op veranderende opvattingen daarover is mijns inziens geen goede ethiek. De kern van ethiek is namelijk het voorschrijven van normen en waarden, en niet het beschrijven van wetmatigheden in de natuur en deze tot norm verheffen. Ik ben daarom van mening dat elke natuurwetenschap, inclusief de biologie, ethisch neutraal hoort te zijn en dat de biologie ons niet kan leren hoe een ideale samenleving er uit zou zien.

Literatuur:

Mens, evolutie en moraal; Peter Vos
De oorsprongsvraag in het menselijke denken; Prof. Dr. J. Lever
Degeneratie, het einde van de evolutietheorie; Peter Scheele
The evolution of life, the impact of evolutionary theory; Everett C. Olson
Darwin en de dieren, de morele implicaties van het darwinisme; Prof Mr. Dr. P.B.Cliteur

7 Geloof in de wetenschap

Verwacht van de wetenschap geen wonderen.

Het is wáár! Er bestaat geen werkelijke tegenstelling tussen geloof en wetenschap, geloven en weten, geloof en zekerheid. Maar waaróm bestaat deze tegenstelling tussen geloven en weten niet? Niet omdat wat wij geloven experimenteel aantoonbaar is, maar omdat *geloofskennis zich op een heel ander vlak bevindt dan wetenschappelijke kennis*. Het bestaan van God is niet aan te tonen. Toch zeggen we dat we ‘weten’ dat God er is, dat Hij een persoon is en dat Hij van ons houdt. Aangezien het hier gaat om een uitspraak over het bovennatuurlijke, het metafysische, kan de natuurwetenschap (de fysica) hier überhaupt niets over zeggen. De taak van de fysica is het vastleggen van wetmatigheden in de natuur, het bedenken van theorieën die deze wetmatigheden kunnen verklaren en het op grond daarvan bedenken van toetsbare voorspellingen, om deze theorieën te kunnen bevestigen dan wel te verwerpen. Het is de taak van de metafysica om het niet-fysische, het bovennatuurlijke, te onderzoeken en daar bepaalde theorieën aan te verbinden.

Het probleem van de tegenstelling tussen geloven en weten is pas ontstaan in de zesde eeuw voor Christus toen er een scheiding kwam tussen het denken vanuit een mythologisch kader aan de ene kant en het filosofische en wetenschappelijke denken aan de andere kant. Vanaf dat moment werd door Griekse filosofen gezocht naar empirische methoden om uitspraken over de werkelijkheid te kunnen doen, zonder daarbij gebruik te hoeven maken van mythologische verhalen.

Het problematische van de ‘tegenstelling’ tussen geloof en wetenschap kwam echter pas duidelijk naar voren in de tijd dat de eerste (a-religieuze) universiteiten werden opgericht. De wetenschap differentieerde zich vanaf die tijd namelijk in verschillende vakwetenschappen. Oorspronkelijk probeerden wetenschappers zowel filosofische als theologische als natuurwetenschappelijke vragen te beantwoorden, maar nu moesten ze zich wel gaan specialiseren in een bepaald vakgebied. Dit had tot gevolg dat theologen niets meer konden en/of mochten zeggen over de natuurwetenschap en vice versa. Aangezien bepaalde natuurwetenschappen (eerst alchemie, later natuurkunde en nu biologie) claimden ‘koningin van de wetenschap’ te zijn, kwam het er al snel op neer dat theologen over niets anders uitspraken mochten doen dan over hun eigen vakgebied, terwijl natuurkundigen en biologen wél vanalles mochten zeggen over het al dan niet bestaan van een God of godheid. Dat dit niet alleen op wetenschappelijk gebied een grote invloed heeft gehad, maar ook op de samenleving in zijn geheel, behoeft geen nadere toelichting. Midas Dekkers mag (als bioloog) in de media best zeggen dat er geen God is, terwijl een theoloog (op grond van de bijbel) niet meer mag zeggen dat de aarde geschapen is en dat een homoseksueel niet-natuurlijk gedrag vertoont.

Eeuwenlang heeft de mensheid ‘God’ als excuus gebruikt voor de dingen die de wetenschap nog niet begreep. Gods ingrijpen werd hiermee beperkt tot de scheppingsdaad en het sporadisch ingrijpen in de natuur door middel van wonderen. *God als ‘klokkenmaker’: Hij doet de wonderen, de natuur doet de rest*. Maar tegenwoordig hebben we God zelfs niet meer nodig om het ontstaan van de wereld te verklaren en ook blijken veel wonderen best wetenschappelijk verklaard te kunnen worden. Het dogma dat God niet zit in het verklaarbare, maar alleen in het onverklaarbare, is diep doorgedrongen in het denken van de tegenwoordige mens. We kunnen daardoor nauwelijks meer geloven dat God de zon op laat komen en weer ondergaan. ‘Natuurlijk niet! Iedereen weet toch dat dit komt door de draaiing van de aarde, waardoor het zonlicht ...’ *De wetenschappelijke manier van kijken naar de wereld is niet de enig ware manier*. Zeggen dat God de zon laat opkomen is niet minder waar dan de wetenschappelijke verklaring daarvoor!

Je kunt dit vergelijken met het beeld dat je hebt van een druppel water. Water is niet ‘eigenlijk’ H₂O. Water is lekker, goed tegen de dorst, verkoelend en leuk om mee te spelen. De omschrijving H₂O is een abstractie, een model van de werkelijkheid, en is niet de werkelijkheid zelf. De wereld is niet ‘eigenlijk’ een verzameling molekulen die toevallig bijelkaar geraapt is door willekeurige natuurkrachten. Nee, de wereld is mooi, indrukwekkend, oneindig interessant en gemaakt met een bepaald doel. Hoewel veel natuurwetenschappers dit laatste niet zullen erkennen, geloven ze wel dat er orde is in deze wereld, en dat alle waarnemingen gebaseerd zijn op wetmatigheden. Maar als orde minder waarschijnlijk is dan wanorde, waarom is er dan zoveel orde in de natuur? Of als orde zinloos is, waarom is dan niet alles chaos? De natuurwetenschap gaat uit van een aantal geloofsvooronderstelling, die noodzakelijk zijn om zinvolle wetenschappelijke gegevens te verkrijgen:

a) Elke natuurwetenschapper gelooft dat de gehele fysische werkelijkheid aan fysische wetten onderworpen is. Dit lijkt misschien nogal voor de hand te liggen, maar is toch van cruciaal belang omdat het hier weldegelijk om een geloof gaat. Het valt immers niet te bewijzen dat alles aan wetten onderworpen is! Iets dat niet wetmatig is kan nooit door middel van wetenschappelijke experimenten worden aangetoond en zeker niet herhaalbaar.

b) Elke natuurwetenschapper gelooft dat zijn zintuigen hem/haar niet bedriegen, afgezien natuurlijk van optisch bedrog en onnauwkeurige waarnemingen, en dus een goed beeld geven van de extramentale werkelijkheid (de werkelijkheid buiten ons bewustzijn). Het is principieel onmogelijk om de juistheid van deze vooronderstelling aan te tonen omdat we geen onafhankelijke toegang hebben tot de werkelijkheid om te kunnen vaststellen of -en in hoeverre- onze waarneming overeenkomt met de veronderstelde werkelijkheid.

c) Elke natuurwetenschapper gelooft dat de logica de enige manier is om betrouwbare wetenschappelijke kennis op te doen. Om te bewijzen dat logica beter is dan nietlogica, moeten we uitgaan van de logica. ‘Bewijzen’ is immers logisch redeneren. De keuze voor de rationaliteit is -hoe logisch ook- in zichzelf een irrationele keuze. Blijkbaar kan de natuurwetenschap niet zonder een bepaalde mate van geloof. Dat er orde is, is een aanname die niet op rationele gronden gebaseerd is, maar slechts op onze (subjectieve) ervaring van de werkelijkheid. Eigenlijk is de basis van de natuurwetenschap dus behoorlijk wankel. Of toch niet?

Dat wij door middel van wetenschappelijk onderzoek de wetmatigheden in de natuur kunnen onderzoeken, is volgens mij geen toeval. Als christen zijnde, geloof ik dat God de werkelijkheid z geschapen heeft dat er orde heerst in plaats van wanorde en dat de mens zó geschapen is dat hij door middel van zijn zintuigen en logica deze orde ook kan ontdekken. *Kortom: Als er wetten zijn, dan moet er ook een Wetgever zijn.* En als die Wetgever ons zó gemaakt heeft dat wij Zijn wetten kunnen ontdekken, zou Hij ons dan ook niet zó gemaakt hebben dat wij de Wetgever zelf kunnen ontdekken?!

Ard Tamminga

Literatuur: Wijs met de wetenschap, Prof. Dr. W. J.Ouweneel.

8 Historische denkstromingen - prof. dr. W. Ouwe- neel

De Griekse filosofie (600 - 400 v. Chr.)

De oude Grieken waren zich gaan verdiepen in vragen als: Waar komt de wereld vandaan? Is er een God en hoe kunnen we dat weten? Wat is goed en wat is kwaad? Wat is de beste leefwijze? In de eeuwen daarvoor hadden ze ook al antwoorden op die vragen gegeven, maar dat waren gelóófsantwoorden. Want ze geloofden in goden, ze kenden allerlei mythen die het ontstaan, de loop en de bestemming van de wereld verklaarden, enzovoort. Vanaf ongeveer 600 voor Christus echter kwamen 'de filosofen'. Die zeiden: Je moet niet zomaar iets *gelooven* over hoe alles in elkaar zit, maar je moet je *verstand* gebruiken. Daar heb je het! Die oude filosofen zeiden: Alleen wat je met je verstand klaar en duidelijk kunt afleiden, is aanvaardbaar. Maar wat je alleen maar gelooft op grond van de traditie, zonder duidelijke logische argumenten, moet verworpen worden. Die filosofen geloofden wel in 'God' maar alleen omdat ze daar zulke goede verstandelijke argumenten voor hadden.

Slechts één geloof konden ze niet beargumenteren namelijk het geloof in het logische denken *zelf*. Waarom is het bijvoorbeeld beter op je verstand dan op je gevoel of te gaan? Misschien zeg je: Dat is toch logisch! Maar als je dat zegt, ben je al van de logica *uitgegaan* om aan te tonen dat het beter is logisch dan niet-logisch te zijn - en daarmee zit je midden in een gewone cirkelredenering. Dit is een heel belangrijk punt, want je zou ook kunnen zeggen: de keuze voor het verstand is in feite niets anders dan een *geloofszaak*! De Grieken vervingen hun oude geloof dus voor een *nieuw geloof*: *het geloof in de alles overheersende macht van het verstand*, het geloof in het verstand, of zoals je ook kunt zeggen: het geloof in de *rede*, de *ratio*.

Negentiende en begin twintigste eeuw

In de 19de eeuw lijkt de rede eerst nog triomfantelijker dan ooit voort te gaan. Tijdens de Franse Revolutie is de godin van de rede op een zegekar de Notre-Dame in Parijs binnengereden; haar rol werd gespeeld door een bekende prostituee. Ze werd de voornaamste christelijke kerk binnengevoerd om het einde van de traditionele godsdienst aan te kondigen. De Verlichting wilde nog wel 'godsdienstig' zijn, maar al het geloof in het bovennatuurlijke, in goddelijke openbaring, in de inspiratie en de opstanding werd afgezworen. Het 'historisme' vierde hoogtij, dat wil zeggen de opvatting dat er geen absolute normen, waarden en waarheden zijn. Die zijn allemaal een product van een toevallig ontwikkelingsproces en zullen dus ook weer even zoetjes verdwijnen als ze verschenen zijn.

En dan komt in 1859 ook nog Charles Darwin met zijn versie van de evolutieleer. Toen kende het optimisme geen grenzen meer. Nu had zelfs de natuurwetenschap het gelijk van de moderne filosofie en theologie aangetoond, namelijk dat er geen schepper nodig was; wat wou je nog meer? Een hogere autoriteit dan de natuurwetenschap kenden velen niet. En iedereen zag in het darwinisme een aanwijzing dat het in de toekomst alleen maar hogerop kon. In de *struggle for life* gaat het om de *survival of fittest*, leerde de Engelse filosoof Herbert Spencer (1820-1903) immers. De 19de eeuw was een buitengewoon optimistische eeuw, de eeuw van het vooruitgangdenken.

De grote omslag komt rond 1900. Politiek gezien luidden de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie een eeuw van geweldige ontgoocheling in. De schijnbare harmonie was omgeslagen in chaos, verwarring en grote onzekerheid. Je ziet dit bijvoorbeeld op de schilderijen van Picasso en in de romans van James Joyce en Franz Kafka. In de muziek van Arnold Schönberg klinken de eerste echt valse noten. In de natuurkunde leek eind 19de eeuw alles wel zo'n beetje uitgezocht. De jonge Max Planck kreeg de raad maar geen natuurkunde te gaan studeren, want daar viel niet veel meer te doen. Maar dan gooit in 1905 Albert Einstein de hele natuurkunde omver. De traditionele relaties van oorzaak en gevolg blijken op een aantal terreinen niet meer te gelden; subatomaire

deeltjes gedragen zich niet zoals het behoort in een keurig geordende wereld. De onzekerheid krijgt in 1927 zelfs fysisch gestalte in de 'onzekerheidsrelaties' van de Duitse natuurkundige Werner Heisenberg (een van de grondleggers van de quantummechanica). De evolutieer leidt binnen de splinternieuwe wetenschap van de psychologie tot heel bijzondere onzekerheden. De Oostenrijkse psychiater Sigmund Freud (1856 - 1939) en de Zwitserse psychiater Carl G. Jung (1875 -1961) waren diepovertuigde evolutionisten. Maar dat betekende voor hen dat ook de menselijke geest begrepen moest worden vanuit de dierlijke oorsprongen van de mens. Het dier leeft bijna geheel onbewust, en dit dierlijke onbewuste is ook in de mens heel sterk aanwezig. Het manifesteert zich in onze dromen, in onze 'freudiaanse versprekingen' (dingen die je eigenlijk vindt, maar niet wilt of behoort te zeggen, floepen er op een moment van onnadenkendheid uit), in allerlei onaangename zaken die wij 'verdringen', in onverklaarbare stemmingen, in onverwachte vergeetachtigheid, enzovoort.

De briljante onderzoeken van Freud, Jung en hun volgelingen betekenden *een streep door de optimistische idee dat de intellectuele mensen geheel door de rede geleid worden*. Het optimisme maakt plaats voor pessimisme. Terwijl de mens denkt door het denken geleid te worden, wordt hij in werkelijkheid voor een belangrijk deel door onbewuste driften en instincten geleid, waarvan hij gewoonlijk geen weet en waarover hij geen controle heeft. Dit inzicht is buitengewoon belangrijk. Tegelijkertijd is dit inzicht buitengewoon *gevaarlijk*. Want als het menselijk handelen beheerst wordt door onbekende en ongecontroleerde factoren, dan is er ook voor menselijke verantwoordelijkheid geen plaats meer. Da kan er ook geen sprake zijn van echte, concrete *schuld*, en dus van de noodzaak van *verlossing* ...

Hedendaagse denkstromingen

Tot de juist genoemde diepere factoren die het menselijk denken en handelen beheersen, behoren ook allerlei *geloofsopvattingen*. Die hebben natuurlijk met ons bewustzijn te maken, maar ze zijn verankerend in de diepere lagen van ons onbewuste. Dit inzicht heeft tot grote veranderingen in de wetenschapsleer geleid. De Nederlandse christen-filosoof Herman Dooyeweerd (1894 - 1977) sprak van 'religieuze grondmotieven'; dat zijn de diepste drijfveren die ons hart beheersen. Dat gaat nog dieper dan het zogenaamde 'onbewuste'. En vanuit dat hart beheersen die grondmotieven ook onze gevoelens, onze wil, onze verstandelijke overwegingen. Daarom is ook de wetenschap volgens hem niet 'neutraal' en 'objectief', dat wil zeggen niet zuiver in de rede gefundeerd. Hij brak met de idee van de zogenaamde autonome rede en van een onbevooroordeelde wetenschap, en dus met de valse scheiding tussen geloof en wetenschap. Ook de wetenschapsbeoefening gaat ten diepste uit van het *hart* van de mens. Vaste grond voor het denken en het bestaan vindt de mens in de God van de bijbel. Of hij vindt die in een of andere ideologie.

Het inzicht dat wetenschap altijd rust in een of ander geloof brak in de 20ste eeuw steeds verder door. Invloedrijke niet-christelijke denkers als Karl Popper lieten zien dat wetenschap nooit begint met een 'objectief verzamelen van feiten' maar altijd met een 'hypothese', eigenlijk een *geloof*. En Imre Lakatos toonde aan dat mensen hun hypothesen, hun theorieën niet zomaar loslaten, maar alles doen om hun 'geloofsopvattingen' te redden. In de tweede helft van deze eeuw vonden deze denkstromingen hun vervolg in het existentialisme (een stroming waarbij het menselijk bestaan centraal staat). Belangrijke vertegenwoordigers hiervan waren de Duitse filosoof Martin Heidegger en de Franse filosoof Jean-Paul Sartre. Het ging hierbij om de absurditeit van het menselijk bestaan, de volstrekte ontoereikendheid van de rede en de hang naar een irrationele uitweg uit de moderne impasse. Het waren allemaal typische verschijnselen van de 20ste eeuw, waarin het rationalistische *cultuuroptimisme* van de vorige eeuw plaats heeft gemaakt voor een irrationalistisch *cultuurpessimisme*.

Een andere (mode)stroming is momenteel bijvoorbeeld de (anti-christelijke) New

Age-beweging. Dat is het geloof in een heel nieuw astrologisch tijdperk, dat in onze tijd zou beginnen. In dat tijdvak zal veel minder nadruk liggen op het analytisch verstand, dat alles in kleine stukjes wil 'ontleden', maar veel meer op het synthetische (met een mooi woord: holistische) denken. Dat is de zienswijze die in grote gehelen denkt en veeleer uitgaat van gevoel, intuïtie en zelfs paranormale vermogens. Het New Age-denken beweert ook dat de resultaten van de moderne natuurkunde met zijn onvoorspelbaarheden verrassend overeenkomen met de inzichten van de oeroude Oosterse mystiek, met name het Chinese Taoïsme (bekend geworden door het boek van Fritjof Capra: *De Tao van Fysica*). Ook hier komen geloof en verstand weer heel dicht bij elkaar te liggen.

Een derde filosofische stroming uit onze eeuw die ik nog wil noemen, is het postmodernisme. Ook dat is een typisch product van het pessimisme van onze eeuw. De mensen zijn moe van alle grote idealen van de Verlichting: de universaliteit (algemeen geldigheid) van de rede die alle problemen kon oplossen, de macht van wetenschap en techniek die het leven kunnen verheffen en veraangenamen. Vandaag beseffen we dat de mensheid meer problemen heeft dan ooit. Juist wetenschap en techniek hebben de problemen alleen nog maar erger gemaakt. Wat heeft 'de wetenschap' opgeleverd? Prachtige machines die ons het werk uit handen nemen - maar ook steeds grotere werkeloosheid. Prachtige geneesmiddelen die ons leven verzachten en verlengen - maar ook overbevolking en heel nieuwe ziekten, om maar te zwijgen van abortus en euthanasie. Een schitterende verhoging van de landbouwopbrengsten - tegelijk een steeds grotere armoede en honger in de wereld en schrikbarende uitbuiting van de natuur. Fantastische industriële producten - maar ook verschrikkelijke kernwapens, chemische en biologische wapens, genetische manipulatie, ontstellende milieuvervuiling en afzichtelijke afvalbergen. Het postmodernisme beweert nadrukkelijk dat de tijd van de 'grote verhalen' voorbij is. En met die grote verhalen worden alle traditionele religies, maar ook alle filosofische en politieke denksystemen, wereldbeschouwingen en ideologieën bedoeld. Ook het quantummechanische wereldbeeld en de evolutietheorie vallen daaronder. In deze systemen wordt een soort verklaring voor alles gegeven wat voor de huidige mens onaanvaardbaar is geworden. Vooral het Verlichtingsgeloof in de Rede is als een geloof *ontmaskerd*. Het heeft zijn algemene geldigheid vereren. De waarheid - wat dat ook moge zijn - bestaat nog slechts uit kleine brokjes, die voor iedereen anders kunnen zijn en die elkaar onderling ook rustig mogen tegenspreken.

Bron: 'Christendom onwijs?!', prof. dr. Ouweneel

9 De drievoudige kracht van het postmodernisme - E.J. Ouweneel

Wat moeten wij toch beginnen met dat woordje ‘postmodern’? Het is inmiddels al in zo verschillende contexten en op zo verschillende wijzen gebruikt, dat wij misschien maar met de *Modern-day Dictionary of Received Ideas* moeten zeggen: ‘This word has no meaning. Use it as often as possible.’

De filosoof A.A. van den Braembussche probeert er nog wat van te maken en constateert, dat de termen ‘postmodern’ en ‘postmodernisme’ grosso modo in drie verschillende contexten op eigen wijze worden gebruikt: in de *sociologie* wordt met de postmoderne samenleving een nieuw maatschappijtype aangeduid, dat nogal verschilt van de moderne samenleving; in de *filosofie* wordt het postmoderne weten als ander type van kennis tegenover het moderne weten geplaatst; en in de *kunstwereld* wordt het postmodernisme als een nieuwe stroming of beweging opgevat.

Steeds draait het hier om de tegenstelling *modern-postmodern*. Maar let op: in de drie genoemde contexten dekt de tegenstelling steeds net even een andere lading. Het postmoderne in de kunstwereld is niet exact hetzelfde als het postmoderne in de filosofie of in de sociologie; het gaat steeds om een andere betekenis, een andere *couleur locale*, aldus Van den Braembussche.

Opvallend is dat in geen van de drie contexten ‘het postmoderne’ werkelijk *póst*-modern genoemd kan worden; nergens is het echt iets nieuws, zodat ‘het moderne’ wordt voorbijgestreefd. In de sociologie is er nog altijd sprake van een moderne, d.w.z. zowel democratische als kapitalistische, samenleving, al is het wel een postindustriële samenleving. In de filosofie wordt er vooral kritiek geuit op de al te grote pretenties van het moderne weten. En in de kunstwereld is er vooral sprake van een stevig verzet tegen de pretentieuze idealen van de modernistische kunst.

Zowel de postindustrialiteit, het postmoderne weten als de postmodernistische kunst ziet men opkomen in de jaren zestig. In het volgende richt ik mij alleen op het *filosofisch* gebruik van ‘postmodern’. We zullen ons bezighouden met het postmoderne denken, en vooral met de vraag, waaraan het zijn enorme succes te danken heeft. Wat is de kracht van het postmoderne denken?

De centrale gedachte in het postmoderne denken

Het postmoderne denken wordt beheerst door een weten van het niet-weten; Postmoderne denkers zijn zich zeer bewust van de beperkingen van het menselijk kenvermogen. Zij willen nu eindelijk eens erkennen wat men 2500 jaar heeft geprobeerd te ontkennen, namelijk dat het verstandelijk kennen van de absolute waarheid niet voor de mens is weggelegd. Niemand is in staat voor eens en altijd uit te drukken hoe alles er *eigenlijk* of *in wezen* uitziet. Want noch de mens noch de wereld is alleen maar redelijk, en dus redelijk (met de rede, het verstand) te doorgronden. Bovendien kan niemand de *wereld from a God's eye point of view* overzien; niemand is in staat de wereld objectief (van een afstandje, als object) te overzien. Wij mensen zijn maar afhankelijke schepseltjes, ondergedompeld in het wereldgebeuren en beïnvloed door factoren die wij zelf niet in de hand hebben. Laten wij dus vooral niet pretenderen goden te zijn. En laten wij evenmin beweren de waarheid als Woord van God in pacht te hebben, want zelfs als zou God de Waarheid aan ons openbaren, dan nog raken wij verstrikt in de verschillende interpretaties van die waarheid. Laten wij na zoveel eeuwen van zelfbedrog er eindelijk maar eens voor uitkomen: de objectieve of absolute waarheid is onbereikbaar voor de mens.

In het vervolg richt ik mij op een belangrijke implicatie van dit postmoderne weten, namelijk de gedachte dat wij ook onszélf niet ten volle kunnen begrijpen. Niemand kan voor eens en altijd zeggen wat het wezen van de mens uitmaakt, want niemand is in staat zichzelf objectief, van een afstandje, te observeren. Hoe kun je een stadscentrum met al zijn straten en stegen in kaart brengen, als je er zelf middenin staat? Geen

mens is in staat zichzelf te overstijgen; alles wat hij te zeggen heeft is óók subjectief, d.w.z. afhankelijk van zijn persoonlijkheid en persoonlijke omstandigheden. Niemand kan dus ook voor eens en altijd zeggen wat ónmenselijk is en hoe de mens *behoort* te zijn als hij nog niet volledig menselijk is. Evenmin kent iemand de absolute waarheid omtrent de *rechtvaardige* samenleving. Het enige dat wij inmiddels zeker weten over ‘de mens’ is, dat hij levensgevaarlijk wordt op het moment dat hij absoluut in z’n eigen gelijk gaat geloven.

Waarom dankt het postmoderne denken zijn succes? Drie krachten.

Vraag een aantal mensen in je omgeving of zij nog geloven in een absolute waarheid en je zult al snel beseffen dat het postmoderne denken zich diep in de westerse geest genesteld heeft. Weinig westerlingen zullen het nog aandurven hun eigen gedachten-goed als absolute waarheid voor te stellen. Zeker zijn er nog wel mensen die *geloven* in de waarheid van hun Verhaal, maar zij zullen niet snel meer beweren dat een ieder die zijn *verstand* gebruikt vanzelf zal inzien dat het waar is wat zij geloven.

Deze postmoderne bescheidenheid is ook wijd verbreid onder christenen. Wie vandaag als christen een ander probeert te overtuigen van de waarheid van zijn geloof, zal niet snel meer de rationele benadering kiezen van een C.S. Lewis of Francis Schaeffer. Veeleer zal hij pragmatisch verwijzen naar de positieve kracht van het geloof in zijn leven. Het christelijk geloof is voor hem waar omdat het in de praktijk waar blijkt te zijn; het is waar omdat het werkt!

Hoe heeft deze verregaande zelfrelativering, dit hyperbewustzijn van hoe weinig ons verstand vermag, zo snel om zich heen kunnen grijpen? Drie krachten wil ik aanvoeren ter verklaring van dit succes. Drie *krachten*, jawel, want het zal duidelijk worden dat de gemiddelde westerling sinds de jaren zestig in feite steeds verder in de richting van het postmoderne denken werd gedreven.

Dit heb ik in het kort te zeggen over de drie krachten van het postmoderne denken: Sinds de jaren zestig willen, kunnen en hoeven wij westerlingen ons niet meer bezig te houden, met het *wezen* van de mens. We *willen* het niet meer vanwege de enorme ideologische conflicten van de afgelopen eeuw. We *hoeven* het niet meer, vanwege het binnenlandse einde van de emancipatie. En we *kunnen* het niet meer om allerlei filosofische, psychologische en sociologische redenen, alsmede vanwege een nieuwe zelfrelativering door de instroom van vele culturen in westerse landen.

Dit ‘niet meer willen, hoeven en kunnen’ vormt een drievoudige kracht: 1) het ‘niet meer willen’ wijst op een *morele kracht*. de postmoderne denker is moreel verontwaardigd over het feit dat mensen gewelddadig de wereld aan hun eigen beperkte gedachtenbrouwsels proberen aan te passen; 2) het ‘niet meer hoeven’ wijst op een *politieke kracht* met het einde van de gelijkheidsstrijd in onze samenleving was het niet meer nodig de absolute waarheid te verkondigen omtrent het *wezen* van de mens; 3) het ‘niet meer kunnen’ wijst op een *intellectuele* kracht; allerlei wetenschappelijke onthullingen omtrent de relativiteit van het menselijk kennen maken het de postmoderne denker onmogelijk nog verder in absolute kennis te geloven.

Laten wij deze drie krachten nu één voor één langslopen.

Het niet meer willen als de morele kracht van het postmoderne denken

Wie het postmoderne denken op zijn merites wil beoordelen, moet goed beseffen dat het opkwam *na* ‘Auschwitz’ en *in* de Koude Oorlog. De postmoderne denker kijkt terug op massaslachtingen, terwijl hij wederom de dreiging voelt van twee wereldmachten die met grote legers de aanpassing van de wereld aan hun eigen rechtvaardigheidsidee verkondigen. Al dit ideologisch geweld overziende roept hij uit: ‘Niemand heeft de waarheid in pacht! Het moet uit zijn met de zelfoverschatting van de westerse mens! Al die grote denksystemen, die het *wezen* van de mens verklaren en ons vertellen hoe wij nog menselijker kunnen worden, al die Grote Verhalen die ons de totale bevrijding

als einddoel van de geschiedenis voorhouden - het heeft ons niets dan verdeeldheid en totalitair geweld gebracht. Het is tijd voor radicale bescheidenheid!

Het postmoderne 'weten van het niet-weten' laat zich goeddeels samenvatten in de vraag van Lyotard in 1979: 'Wie besluit wat weten is, en wie weet wat gepast is om te besluiten?' Zoveel waarheden worden er gepredikt door deze en gene, en in 1979 door Oost en West, maar wie besluit wannéér iets 'waar' kan worden genoemd? Het maakt nogal wat uit wat men besluit! Wie zegt dat X de waarheid spreekt, krijgt liberalisme; wie zegt dat Y de waarheid spreekt, krijgt fascisme; en wie zegt dat Z de waarheid spreekt, krijgt communisme. Wie heeft het recht om dit besluit te nemen? De praktijk leert dat alleen geweld dat besluit. Alleen het recht van de sterkste blijkt te tellen; niet door de wetten van het verstand, maar door de wetten van de jungle wordt dit recht gelegitimeerd! En zelfs al zou men iemand het recht verlenen dat besluit te nemen, hoe zou deze persoon ooit kunnen weten dat hij de goede keuze maakt? Op basis van welke criteria kan hij weten dat het gepast is wat hij besloten heeft?

De postmoderne denker wil lering trekken uit het menselijk drama van de 20ste eeuw. Hij zegt het allemaal niet te weten omdat hij het om des vredes wille niet meer *wil* weten; dat is de morele kracht in zijn denken. En die kracht moeten wij zien vast te houden, wat voor 'nieuw weten' er in de toekomst ook ontstaat. Het postmoderne 'weten van het niet-weten' mogen wij niet vergeten. omdat wij 'Auschwitz' en de Koude Oorlog niet mogen vergeten!

Maar hoe zeer wij het om morele redenen allemaal niet meer zeker *willen* weten, tegelijk is het zo, dat wij westerlingen het ook allemaal niet meer zeker *hoeven* te weten. Intern gezien, althans.

Het *niet meer hoeven* als de politieke kracht van het postmoderne denken

Hoewel tussen Oost en West nog altijd een grondig meningsverschil bleef voortbestaan over de ware vrijheid en gelijkheid van de mens, kreeg het westen sinds de jaren zestig *intern* steeds minder te maken met onvrijheid en ongelijkheid. De laatste resten van onderdrukking werden weggewerkt met: de Amerikaanse *Civil Rights Act* van 1964 (gelijke rechten voor blank en zwart); het einde van het kastenstelsel door de toegankelijkheid van onderwijs en sociale voorzieningen voor iedereen (een bejaafd arbeiderskind is niet meer gedoemd zelf arbeider te worden, maar kan het nu schoppen tot hoogleraar of advocaat); de emancipatie van de vrouw; de doorbreking van het taboe op (homo)seksualiteit; en de onttroning van de autoritaire leider, leraar en vaderfiguur (paternalisme).

Deze voltooiing van de emancipatie, vergezeld van een ongekende welvaart en sociale zekerheid, maakte dat een leer van de mens, een antropologie, *intern* steeds minder nodig werd. Er bestond steeds minder fundamentele onenigheid over het ware en volwaardige mens-zijn, zodat het steeds minder nodig werd 'de waarheid' hierover te verkondigen en als absolute kennis uit te dragen. Er was een toestand ontstaan, waarin men zich veilig kon overgeven aan de gedachte het allemaal *niet* te weten.

Een korte toelichting. Zolang een groep mensen in onze samenleving meent, dat het niet voor vol wordt aangezien en niet gelijkwaardig of volwaardig wordt behandeld, en zolang de groep van 'onderdrukkers' de onderdrukking met een eigen visie legitimeert, is er sprake van een *strijd* om het ware mensbeeld. En het maakt nogal wat uit wie de waarheid spreekt, de onderdrukker of de onderdrukte: de man, blanke, kapitaalbezitter en heteroseksueel of de vrouw, zwarte, arbeider en homoseksueel. Hier is geen ruimte voor een postmodern weten van het niet-weten. Hier kunnen de onderdrukten het zich niet veroorloven te zeggen: 'Niemand heeft de waarheid in pacht', of: 'Jullie vinden dit, wij vinden dat... even goede vrienden'. Zolang mensen zich vernederd voelen, is de waarheid in het geding! En als de onderdrukkers hun positie niet willen opgeven, zal er gestreden moeten worden! En om deze strijd te legitimeren, zal de onderdrukte klasse met een 'legitimatievertelling' (Lyotard) moeten komen, waarin zij aangeeft wat het

wezen van de mens uitmaakt en hoe de eigen klasse iets wezenlijks wordt onthouden dat nu *mag* worden opgeëist.

Vele legitimatievertellingen zijn verkondigd sinds de Verlichting van de 18de eeuw. Steeds was er de emancipatiestrijd van de 'humanist', die wil 'peinzen en zorgen dat de mens menselijk is en niet on-menselijk, 'inhumaan', dat wil zeggen buiten zijn wezen'. Sinds de jaren zestig, en met name sinds de jaren negentig, kan de strijd om menselijkheid (om vrijheid en gelijkheid voor iedereen) echter grotendeels als ten einde worden beschouwd.

Twee postmoderne denkers, Lyotard en Derrida, hebben dit impliciet bevestigd door te beweren dat zij *als filosoof* over politieke kwesties niet veel nieuws te zeggen hebben. In *Le Monde* van 13 januari 1982 zegt Jacques Derrida: 'Vaak komt het mij voor dat ik niet veel anders te zeggen heb dan wat zeer gebruikelijk en gewoon is; dan voeg ik mijn mening en stem toe zonder me op enige gezag, krediet of voorrecht te laten voorstaan dat voorbehouden zou zijn aan wat men zo vaak een 'intellectueel' of een 'filosoof noemt.' - In *Filosofie Magazine* (november 1993) zegt Lyotard: 'Ik zou niet weten wat ik over politiek zou moeten zeggen. Niets anders dan wat elk redelijk mens daarover te zeggen heeft: dat je geen oorlog moet maken, moet proberen iedereen werk te geven en dus de werktijd over de gehele wereld moet verminderen, moet proberen de geboorte te beperken. Maar dat ligt zo voor de hand, iedere idioot begrijpt dat binnen twee minuten. Daarvoor hoefje geen filosoof te zijn'.

Deze uitspraken zijn veelzeggend, omdat zij aangeven dat de ideologische strijd ten einde is. Nu er geen fundamentele *onenigheid* meer bestaat over menselijke waardigheid en rechtvaardigheid, heeft ook de denker, de ideoloog, daarover niets nieuws meer te zeggen. Zeker nu sinds 1989 ook de westerse strijd tussen liberalisme en communisme ten einde is, *hoeven* wij niet meer te weten wat het wezen van de mens uitmaakt. Wat zie je na 'de val van de Muur' dan ook gebeuren? Het postmoderne denken floreert als nooit tevoren!

We stuiten hier op een opmerkelijk feit: terwijl wij het postmoderne denken vooral vanwege zijn morele kracht omarmen, is het vanwege de ongekende luxe-positie waarin wij verkeren, dat wij het ook kunnen omarmen. We roepen: 'Niemand heeft de waarheid in pacht', terwijl alle strijd waarvoor een waarheid nodig is, zo langzamerhand gestreden is! We willen het allemaal niet meer zeker weten, terwijl wij het ook allemaal niet meer zeker hoeven te weten.

Let wel, ik zeg 'terwijl' en niet 'omdat'. Ik zeg dus niet: we willen het allemaal niet meer zeker weten, omdat we het allemaal niet meer zeker hoeven te weten. Dat is wat al te gemakkelijk. De morele kracht van het postmoderne weten staat ook op zichzelf. Ook in het hart van een emancipatiestrijd kan men een 'voorzichtige rechtvaardigheid' verkondigen, als zijnde 'bijvoorbeeld een voorzichtig zoeken naar manieren om onrecht te bestrijden, zonder een heldere ideologie en zonder zekerheid; door alle zekerheden van een vraagteken te voorzien'.

Zoiets kan men beweren ter wille van de vrede, uit moreel oogpunt, daar men wil voorkomen dat de één zijn waarheid gaat opleggen aan de ander, zoals ten tijde van 'Auschwitz' en de Koude Oorlog. Tegelijk echter kan men zoiets alleen beweren in tijden van fundamentele, ideologische eensgezindheid. Want in tijden van ernstige onderdrukking en uitbuiting, zoals tijdens de slavernij in Amerika of tijdens de Apartheid in Zuid-Afrika, kan men het niet stellen zónder een heldere ideologie en grote zelfverzekerdheid. Men *kán* niet 'alle zekerheden van een vraagteken voorzien', wanneer men als koopwaar wordt verhandeld op de slavenmarkt. Op zulke momenten moet men uit volle overtuiging kunnen zeggen: 'Dit is onmenselijk!'

De 'voorzichtige rechtvaardigheid' van Lyotard heeft morele kracht, maar doet tegelijk afbreuk aan de beslissende rol van zekerheden in het heetst van de emancipatiestrijd. Het gemak waarmee vanaf de jaren zestig en vooral in de jaren negentig het postmoderne 'weten van het niet-weten' wordt omarmd, wijst dan ook minder op een morele ommekeer in het denken van de westerse wereld en meer op de luxe-positie waarin hij is

terecht gekomen.

Wij zijn het voldoende met elkaar eens om niet in een ‘klassenstrijd’ verzeild te raken. We weten inmiddels wat wij *moeten* weten. Daarom *hoeven* wij het allemaal niet meer zo te weten. Er is ruimte voor onzekerheid ontstaan, vanuit een onderliggende politieke zekerheid. Deze laatste zekerheid, deze fundamentele eensgezindheid over de menselijk waardigheid, vormt de politieke kracht van het postmoderne denken. En het is nauw verbonden met de morele kracht van ditzelfde denken, want onze morele verontwaardiging over het ideologisch geweld van de afgelopen eeuw gaat naadloos over in morele verantwoordiging over alle politieke bewegingen die lak hebben aan de basiswaarden die wij hoog houden. We houden vast aan een bepaald fundament en staan onverschillig tegenover alles wat op dat fundament wordt gebouwd. ‘Jij jouw mening, ik de mijne’ zeggen wij, en wentelen ons behaaglijk in onze tolerantie. Maar zodra er aan het fundament wordt getornd, zodra wij gevallen zien van intolerantie en onderdrukking, ontsteken wij in morele verontwaardiging. Dan is het uit met de vertroeteling van onze onzekerheid en komen wij hartstochtelijk op voor de waarheid omtrent het wezen van de mens.

Een merkwaardige spanning wordt hier zichtbaar, maar zij is inherent aan het postmoderne denken. De westerse mens kan het postmoderne denken omarmen vanuit een politieke kracht, namelijk vanuit de eensgezindheid die er heerst omtrent de menselijke waardigheid. De westerse mens kan zich dus een grote mate van onzekerheid veroorloven, zolang er maar niet getomd wordt aan de politieke ruimte *waarin* hij onzeker kan zijn. Zolang kan hij zich ook naar hartelust overgeven aan al die intellectuele redenen waarom hij niet meer vast kan houden aan een absolute waarheid omtrent de mens...

Het *niet meer kunnen* als de intellectuele kracht van het postmoderne denken

Al ver vóór de jaren zestig was er genoeg reden tot ongeloof in de absolute kenbaarheid van het menselijk wezen. Sinds de Verlichting heeft zich een onverbiddelijk proces voltrokken van groeiende argwaan tegenover het menselijk kenvermogen. Hegel liet zien, dat de menselijke kennis zich ontwikkelt door de geschiedenis heen en dus tijdelijk en veranderlijk is. Marx liet zien, dat theorieën en ideologieën gebonden zijn aan sociaal-economische omstandigheden en dat deze theorieën ook onbetrouwbaar en onderdrukkend kunnen zijn. Nietzsche en Freud hebben erop gewezen, dat het menselijk intellect wordt voortgedreven door een diepere levenswil of door een onbewust driftleven.

Al ver vóór de jaren zestig kon men dus weten, dat de mens niet geheel redelijk is, dat wil zeggen: zich niet alleen maar laat, en *kán* laten, leiden door zijn verstand. Maar wat wij *kún*nen weten, valt niet altijd samen met wat wij *wí*llen weten. De voorbije eeuw laat zien, dat wij over nog zoveel filosofische, psychologische en sociaal-economische redenen kunnen beschikken die ons aanzetten tot bescheidenheid in onze waarheidsclaims, pas als wij het ons kunnen *veroorloven* aan ‘het wezenlijke’ voorbij te gaan doordat er geen gelijkheidsstrijd meer is die om een legitimering vraagt, zullen deze redenen ons denken gaan bepalen. En het was pas sinds de jaren zestig, dat wij ons de luxe van de onwetendheid konden veroorloven.

Dit weten van het niet-weten werd sterk bevorderd door de instroom van andere culturen in westerse landen, als gevolg van de dekolonisatie en het gastarbeidersproject. Westerlingen kregen te maken met een multiculturele samenleving. Het Christendom verloor zijn vanzelfsprekende alleenheerschappij en kwam naast religies als de Islam en het boeddhisme te staan. En niet de verschillen, maar de overeenkomsten kregen plots de aandacht. Geloven in de superioriteit van de eigen cultuur of het eigen geloof kreeg niet alleen iets gevaarijks, maar ook iets bekrompens over zich. Massaal werden de filosofische en theologische Verhalen van weleer de rug toegekeerd; ‘wezenloos’ leven werd een teken van tolerantie en ruimdenkendheid.

Met de val van de Muur in 1989, ofwel met het einde van de strijd tussen liberalisme en communisme, verdween ook het laatste obstakel voor postmoderne onwetendheid. Niet toevallig zien wij dan ook, hoe het postmoderne denken in de jaren negentig ineens een enorme opmars maakt en tegelijk verwatert tot een populaire modegril. De ingewikkelde en zorgvuldig geformuleerde boodschappen van de postmoderne denkers worden omgezet in hapklare brokken die door alle lagen van de bevolking kunnen worden geconsumeerd. Het is 'in' om te weten dat men het niet weet.

Ook christelijke leiders laten zich meedrijven op deze golf van 'nieuwe bescheidenheid' en wagen het in de jaren negentig steeds meer voor hun onzekerheden uit te komen: dapper geven zij toe dat zij het vroeger wat al te zeker wisten en dat een heleboel kwesties en visies er veel minder toe doen dan zij dachten. 'De tijd is rijp voor een oecumene van het hart', stellen zij: 'Breek de dogmatische muren af en bouw liefdesrelaties op!'

Zo staat het er dus voor: sinds de jaren zestig en met name sinds 1989 kunnen wij het ons *veroorloven, toe te geven* aan al de redenen die ons doen concluderen dat het wezenlijke zich nooit geheel laat vangen in een verstandelijk idee. Nu de emancipatiestrijd gestreden is, kan het weten wegzakken in de uniciteit, relativiteit en pluraliteit van het zelf, het ogenblik en de geschiedenis. Nu datgene wat wij *moesten* weten onomstreden is geworden en geen aanleiding meer geeft tot onderdrukking, nu er over de maatschappelijke invulling van vrijheid en gelijkheid nauwelijks nog onenigheid bestaat, kunnen wij flirten met de gedachte het allemaal niet te weten.

We willen, kunnen en hoeven niet meer te zoeken naar de absolute waarheid. Deze drie krachten verklaren de succesvolle opmars van het postmoderne denken sinds de jaren zestig en met name in de jaren negentig. Maar hoe lang kan dit denken nog voortduren? Nieuwe ontwikkelingen, zoals die van de biotechnologie, dwingen ons misschien wel opnieuw tot een wezensbepaling van de mens.

Bron: EH-map (2003-2004), blok 2, thema 'postmodern leefklimaat'

10 Waarheid in het Griekse en Hebreeuwse denken - Ds. B. Loonstra

Als inleiding op onze oriëntatie in de werkelijkheidsbeleving ten tijde van de wording van het Oude en Nieuwe Testament staan wij stil bij de manier waarop gesproken wordt over 'waarheid'. Veelal wordt hierin een onderscheid waargenomen tussen het Hebreeuwse denken en het Griekse denken, waardoor onze westerse samenleving in belangrijke mate is beïnvloed. Om het eigene van het Hebreeuwse denken helder naar voren te laten springen tekenen we eerst in grote lijnen het kenmerkende van het Griekse waarheidsbegrip.

Waarheid in het Griekse denken

Het Griekse woord voor waarheid (*alètheia*) betekent letterlijk 'onverborgenheid'. Deze etymologische betekenis is in het gebruik overheersend gebleven. Bij de meeste Griekse filosofen is waarheid het samengaan van 'zijn' en 'kennen'. Het ware zijn is namelijk datgene dat zich aan ons te kennen geeft. En het ware kennen richt zich op het zijn, dat zich aan het kennen onthult. Het ware zijn staat tegenover de schijn. De schijn is al datgene dat zich aan onze zintuigen voordoet. Onze zintuiglijke waarneming geeft ons geen betrouwbare kennis. De ware kennis is voorbehouden aan het denken (de *nous*). Voor het denken is het zijn onverborgen. Het denken kent dus de waarheid.

Volgens deze Griekse invulling is waarheid dus het zijn zelf in zijn onverborgen-zijn. Maar zij is meer. Bij Parmenides, Plato en Aristoteles is de waarheid, en dat wil dus zeggen: het zijn in zijn gekend-zijn, ook onveranderlijk, eeuwig in de zin van boventijdelijk, en noodzakelijk. Onze zintuigen doen wisselende indrukken op, maar dat wat werkelijk 'is', is constant. Een gevolg van de visie op het eeuwigheidskarakter van waarheid en zijn is, dat wordt aangenomen dat de ziel of het hogere deel van de ziel onsterfelijk is. Immers, in de zelfreflectie kent de ziel of de geest zichzelf. Wanneer het hier om werkelijke zelfkennis gaat, heeft dit 'zelf' deel aan het eeuwigheidskarakter van de waarheid.

Waarheid is de zelfonthulling van het zijn aan het denken van de mens. Hiermee is ook de aard van de waarheid aangeduid. Waarheid als het gekend-zijn van het zijn door de *nous* heeft het karakter van *theoria*. Het is een 'schouwen' van het zijn in het denken, een zien van het onverborgene². Deze opvatting van waarheid heeft in de geschiedenis van de kerk sterk doorgewerkt. Wij zagen haar bij Origenes, zij is te vinden bij Augustinus en zij trekt een spoor in het denken van Thomas van Aquino³. Thomas omschrijft de waarheid als overeenstemming van de zaak en het denken (*adaequatio rei et intellectus*). Hier zien wij het Griekse samengaan van 'zijn' en 'kennen' terug. Thomas wekt de indruk dit 'zijn' niet te beperken tot het eeuwige onveranderlijke. Waarheid vinden wij ook in het geschapene. Evenwel, de waarheid van het geschapene ontleent haar hoedanigheid toch ook aan de eeuwige onveranderlijke God. De overeenstemming van het geschapene met het denken heeft namelijk primair betrekking op het denken van God. En in het denken van God is het gekende eeuwig. Het geschapene is waar voor zover het overeenkomt met de bestemming die God eraan gegeven heeft. Als wij ons afvragen in hoeverre ons eigen denken door het Griekse waarheidsbegrip gevormd is, kunnen wij wel stellen dat de omschrijving van waarheid als overeenstemming tussen zaak en denken ons erg aannemelijk in de oren klinkt. In afwijking echter van het Grieks-filosofische waarheidsbegrip zullen wij niet zo snel geneigd zijn het ware te beperken tot het eeuwige onveranderlijke zijnde. Als het over waarheid in de geschiedenis gaat, zijn wij vooral geïnteresseerd in de vraag wat daarvan echt gebeurd

²H. Veldhuis, *Geen begrip voor de ander. De kritiek van Emmanuel Levinas op de westerse filosofie, in het bijzonder op het denken van Husserl en Heidegger*, Utrecht 1990, p. 10-13; J.H. Vrieling, *Het waarheidsbegrip. Een theologisch onderzoek*, Nijkerk 1956, p. 13-16

³Vrieling, *Waarheidsbegrip*, p. 17-20, 23v.

is. Onderling kunnen wij wel van opvatting verschillen over de gronden waarop wij bereid zijn aan te nemen of iets echt gebeurd is, maar dit neemt het gemeenschappelijke uitgangspunt om de betekenis van ‘historische waarheid’ niet weg. Dit gemeenschappelijke uitgangspunt is, dat op goede gronden geconcludeerd moet kunnen worden dat iets echt gebeurd is. De overeenstemming tussen ‘zijn’ en denken bestaat in de overtuiging dat de dingen zo hebben plaatsgevonden als ze worden voorgesteld. Wanneer wij tot die overtuiging komen, bestempelen we iets als waar. Hiermee is ons waarheidsbegrip niet volledig getypeerd, maar wel een facet daaruit omschreven dat een grote rol speelt.

Waarheid in het Hebreeuwse denken

Het eerste waarbij wij bepaald worden wanneer wij nadenken over het functioneren van het begrip ‘waarheid’ bij de Israëlieten is, dat zij geen zelfstandig begrip voor ‘waarheid’ hebben. Wel is er een woord in de Hebreeuwse taal dat in betekenis dicht bij de bedoeling van ons begrip ‘waarheid’ kan komen. Dat is het woord ‘*èmèt*’. Vooral in de juridische sfeer heeft dit woord een betekenis die herinnert aan de omschrijving die Thomas van Aquino van ‘waarheid’ gaf: de overeenstemming tussen de zaak en het denken. In een rechtzaak worden getuigen opgeroepen wier woorden ‘*èmèt*’ moeten zijn. Dat wil zeggen hun verklaring moet overeenstemmen met de werkelijkheid. Zo roept Jhwh in Jes 43:9 de volken op hun getuigen à décharge naar voren te brengen, opdat men zal zeggen: ‘*èmèt*’, ofwel: ‘het is waarheid wat zij verklaren’ (vergelijk Deut 22:20)⁴.

Toch is deze betekenis van ‘*èmèt*’ niet anders dan een uitloper van een betekenisveld dat zijn centrum elders heeft en ook veel breder is. Het woord is afgeleid van het werkwoord ‘*mn*’. Het schijnt niet mogelijk te zijn via de etymologie van het woord een grondbetekenis vast te stellen. De betekenis moet worden opgemaakt uit het gebruik. De brede schakering aan betekenisnuances van het werkwoord en zijn afgeleiden laat echter wel een conclusie toe over de centrale inhoud waarmee alle afzonderlijke variaties in betekenis meer of minder nauw verwant zijn. Deze grootste gemene deler laat zich vooral in verband brengen met het woord ‘bestendigheid’⁵. Ook de bovengenoemde nuance ‘waarheid’ in de zin van ‘overeenstemming met de feiten’ hangt daarmee samen. De bestendigheid kan echter behalve op een zaak die wordt meegedeeld ook betrekking hebben op de persoon die haar meedeelt, ‘*èmèt*’ duidt dan niet op de objectieve waarheid van een stand van zaken, maar op de subjectieve oprechtheid van de spreker. Het zegt dan iets over de houding van iemand jegens zijn medemensen. Het is derhalve een relatiebegrip. Zo kan de uitdrukking ‘*bèèmèt*’ zowel de betekenis hebben ‘in oprechtheid’ als ‘in waarheid’, ‘werkelijk’.

Eigenlijk doet onze onderscheiding tussen ‘objectief’ en ‘subjectief’ geen recht aan het eigen denken en beleven van de Israëliet. Wij maken onderscheid tussen objectief waar en subjectief betrouwbaar, maar de Hebreeër ziet beide veel meer als een eenheid. Hij abstraheert de ‘waarheid’ niet van de concrete situatie waarin mensen handelen en spreken. Dat maakt het zo moeilijk om in veel gevallen uit te maken of met ‘*èmèt*’ bedoeld wordt op de oprechtheid van het subject of op de feitelijke waarheid van het object⁶. De waarheid van een woord en de goede trouw van een persoon hangen onlosmakelijk samen. Het gaat om de geloofwaardigheid van de zaak en van de persoon die haar verdedigt in één. De objectivering en abstrahering van ‘waarheid’ waartoe het Griekse denken leidt, is de Israëliet vreemd.

Met de betekenissen ‘oprechtheid’ van een persoon en ‘waarheid’ van een zaak in de

⁴H. Wildberger, ‘*mn* fest, sicher’, in: E. Jenni, C. Westermann (ed.). *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament I*, München/Zürich 1971, k. 203v

⁵A. Jepsen, ‘*aman*’, in: G.J. Botterweck, H. Ringgren (ed.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament I*. Stuttgart enz. 1973, k. 315, 347.

⁶J.C.C. van Dorssen, *De derivata van de stam 'mn in het Hebreeuwsch van het Oude Testament*, Amsterdam 1951, p. 115; Wildberger, *Theol. Handw. zum A.T I*, k. 203, 207.

zin van feitelijke toedracht is het aantal mogelijke toepassingen van het Hebreeuwse ‘*èmèt*’ nog niet uitgeput. Met de samenvattende betekenis ‘bestendigheid’ of ‘vastheid’ zijn nog enkele betekenissen verwant die betrekking kunnen hebben zowel op zaken als op personen. Zo kan het woord doelen op de duurzaamheid van een zaak. We zijn daarmee in de buurt van ‘betrouwbaarheid’, die op personen toegepast het karakter krijgt van ‘trouw’. Binnen dit samenspel van betekenisaspecten is er nog één element dat van belang is, dat is de betekenis ‘kracht’. Iets dat duurzaam en bestendig is toont de kracht om aan de eraan gestelde verwachtingen te voldoen. Een persoon die betrouwbaar is, is niet iemand die bij alle goede bedoelingen boven zijn macht spreekt, maar die in staat is zijn beloften waar te maken.

Verschillende voorbeelden kunnen duidelijk maken hoe dit betekeniscomplex van ‘*èmèt*’ samenhangt met de wijze waarop de Israëliet de dingen en de daden van mensen beoordeelt. Eliëzer, de knecht van Abraham, die voor Isaäk een vrouw moet zoeken, dankt God dat deze hem op een ‘*dèrèk èmèt*’ heeft geleid wanneer hij voor Rebekka gevonden heeft (Gen 24:48). Hierbij moeten we niet denken aan een ‘echte’ weg maar aan de ‘rechte’ weg. Het gaat hier om een betrouwbare weg die tot het doel leidt. Wanneer elders sprake is van ‘*zèra èmèt*’ (Jer. 2:21), wordt daarmee een zaad bedoeld dat niet alleen echt uitgroeit tot een plant van de soort waaruit het voortkomt, maar dat vooral beantwoordt aan de verwachting dat het goede vrucht voortbrengt. Een ‘*sjaloom èmèt*’ is een bestendige, duurzame vrede, die veiligheid en voorspoed garandeert⁷.

In de relatie tussen mensen doelt ‘*èmèt*’ veelal op het leven overeenkomstig hetgeen mensen van elkaar mogen verwachten op grond van het feit dat zij bij elkaar horen en ten opzichte van elkaar verantwoordelijk zijn. Men moet op elkaar kunnen rekenen. Jakob vraagt tegen het naderen van zijn levenseinde van Jozef, dat die hem weldadigheid en ‘*èmèt*’ zal bewijzen en hem zal bevragen bij zijn vaderen (Gen. 47:29). De verspieders beloven Rachab eveneens dat zij haar weldadigheid en ‘*èmèt*’ zullen bewijzen. In beide voorbeelden gaat het om een houding en handelwijze die overeenkomt met de solidariteit waarop een gemeenschapsrelatie is gebaseerd. Deze relatie kan het karakter hebben van een familieband (Jakob en Jozef), maar ook van een geloofsverbondenheid (Rachab en de verspieders)⁸.

Ten grondslag aan alle ‘*èmèt*’ die mensen aan elkaar bewijzen ligt de ‘*èmèt*’ van God die Hij aan de mensen bewijst. Hij betoont die door in benauwdheid te hulp te komen (Ps 69:14), of door de vrome naar zijn heilige berg te geleiden (Ps. 43:3), dat wil zeggen: hem te bevrijden uit de macht van zijn tegenstanders. De hulp die voorkomt uit Gods ‘*èmèt*’ beperkt zich niet tot de uitredding uit iemands persoonlijke nood, maar zij strekt zich uit tot alle onderdrukten (Ps. 146:5vv.)⁹. Deze ‘*èmèt*’ van God jegens de mensen gaat eveneens terug op een gemeenschap tussen God en mens. Deze gemeenschap bestaat in het feit dat God schepper is van de mens, maar vooral wordt zij tot stand gebracht in het verbond dat Hij met Israël heeft gesloten. In Ps. 146 heet Hij ‘de God van Jakob’ en ‘Jhwh’ de naam waarmee Hij Zich aan Mozes heeft geopenbaard en waarbij Hij door zijn volk wordt gekend.

Uit dit alles blijkt dat de Hebreeuwse term die het dichtst bij ons begrip ‘waarheid’ komt niet theoretisch van aard is maar alleszins praktisch. ‘*Èmèt*’ kan worden bezeugen door de daad en niet door een theoretische bewijsvoering of een logische redenering. Woorden waarmee ‘*èmèt*’ vaak in verband gebracht worden zijn *chèsèd* (weldadigheid, goedertierenheid) en *tsèdèq/tsedaqa* (gerechtigheid). We zijn hier verwijderd van de Griekse *theoria*, waarin de waarheid als onverborgenschap wordt gekend.

Deze praktische invulling van wat wij met waarheid kunnen weergeven weerspiegelt zich in de manier waarop ‘kennen’, ‘zich herinneren’ en ‘denken’ in het bijbelse spraakgebruik functioneren. Er is een belangrijke mate van overeenstemming tussen ons ‘ken-

⁷Vrieling, *Waarheidsbegrip*, p. 63; Wildberger, *Th. H.z.A.T. I*, k. 202

⁸Vrieling, *Waarheidsbegrip*, p. 61

⁹Wildberger, *Th.H.z.A.T. I*, k. 205

nen' en het Hebreeuwse 'jada'. Dit woord heeft onmiskenbaar een cognitieve zijde. In die zin betekent het 'waarnemen', 'kennen', 'begrijpen', 'weten'. Dit cognitieve aspect van het Hebreeuwse woord mag echter nooit losgemaakt worden van wat Schottroff het contactuele aspect noemt. Kennen is niet louter een act van het denken, het komt tot stand in de praktische omgang met het gekende. 'Jada' heeft daarom ook de notie van 'vertrouwd zijn met' en 'deelhebben aan'. Het is zelfs zo dat de geslachtsgemeenschap van een man met zijn vrouw met dit woord wordt aangeduid¹⁰. Het kennen kenmerkt zich bij de Israëliet niet door het analytisch onderscheiden van allerlei bijzonderheden, maar in een innerlijke toeëigening van de gekende zaak of de innerlijke aanvaarding van de ander, aldus Pedersen¹¹. De herinnering is evenmin een puur rationele aan gelegenheid. Het woord daarvoor, *zakar*, dat wij meestal met 'gedenken' weergeven, doelt op en zodanige betrokkenheid op de zaak die in herinnering geroepen wordt, dat die zaak in het gedenken haar actuele betekenis bewijst en invloed uitoefent op het praktische doen en laten van de persoon die gedenkt.

Wat het denken betreft, daarvoor heeft het Hebreeuws geen apart woord. Natuurlijk ontbreekt het de Israëliet niet aan de denkactiviteit zelf, maar de manier waarop die ontplooid wordt wijkt wel af van onze denkmanieren. In de eerste plaats is het Israëlitische denken heel concreet. Een indicatie hiervoor is de betekenis van 'dabar', dat zowel 'woord' als 'zaak' aanduidt. Deze twee betekenissen ligen voor het Hebreeuwse levensbesef zeer dicht tegen elkaar aan, het woord is namelijk de onder worden gebrachte zaak. Het tweede kenmerk van het denken over wat 'waar' is, betreft de denkstijl. Bij ons is denken redeneren, wij proberen al denkend onze vooronderstellingen en waarnemingen helder voor ogen te krijgen en daaruit onze conclusies te trekken. Het Hebreeuwse denken wordt echter niet gekarakteriseerd door een logische ontwikkeling die van de ene gedachte op de andere komt, maar door de gewaarwording van het geheel waarmee de persoon zich identificeert. Dit uit zich in de manier waarop de Israëliet argumenteert. Zijn argumentatie bestaat niet in de afweging van pro's en contra's, maar in overtuiging door herhaling. Hiervan getuigt het boek Prediker in zijn veelvuldige variaties op het thema 'Alles is ijdelheid'. Het blijkt ook in Am. 3:2-8, waar telkens twee nauw samenhangende verschijnselen worden genoemd, met als doel de mensen in te prenten dat het spreken van de profeten teruggaat op het spreken van Jhwh zelf. Niet de causaliteitsrelatie tussen oorzaak en gevolg staat hier op de voorgrond, maar het voortdurend hameren op het onlosmakelijke verband tussen twee verschijnselen. Hetzelfde geldt voor de beraadslaging tussen personen. De beslissing valt wanner de sterkste, wiens raad de meeste indruk maakt, zijn inzicht doet binnendringen in de geest van de anderen en daarmee hun wil neigt¹².

Al deze bijzonderheden laten zien dat aan de Israëliet bij zijn opvatting over en zijn verwerving van 'waarheid' iedere abstracte analyse vreemd is. Waarheid, kennen, denken, gedenken en beraadslagen, het veronderstelt een concrete betrokkenheid en een praktisch belang waarvan het nooit los te maken is.

Waarheid in het Nieuwe Testament

In het Nieuwe Testament werkt de betekenis van het Hebreeuwse 'emèt' sterk door in het gebruik van het Griekse woord 'waarheid'. Zo functioneert in Rom. 3:3-7 God *alètheia* in verbondenheid met zijn trouw en zijn rechtvaardigheid, en staat ze tegenover de menselijke ontrouw en zijn leugenachtigheid. In 2 Kor. 13:8 wordt de waarheid op één lijn gesteld met de kracht Gods (vs. 3,4). Paulus zegt ervan dat hij er niets tegen vermag. In Gal. 2:5 spreekt Paulus van de waarheid van het evangelie: het doet wat het zegt, het werkt zijn boodschap uit in het leven van mensen.

Tegelijkertijd is de waarheid hier de goede norm waarnaar men zich moet richten om de rechte weg te gaan. In het evangelie naar Johannes speelt het begrip 'waarheid' een

¹⁰W. Schottroff, 'jd' erkennen', *Th. H. z. A.T. I, k. 686-691*

¹¹Pedersen, *Israel. Its life and culture I/II* p. 112-115, 123v.,131.

¹²Pedersen, *Israel I/II* p. 112-115, 123v.,131.

bijzondere rol. Ook daar is de oudtestamentische achtergrond met handen te tasten. Dit blijkt wel het duidelijkst in de verbinding met de persoon van Jezus Christus. Hij is de eniggeborene van de Vader, ‘vol van genade en waarheid’ (1:14). Hij noemt Zichzelf ‘de weg, de waarheid en het leven’ (14:6), ofwel: de betrouwbare weg ten leven, de enige weg die tot dat doel leidt. De werkzame kracht van de ‘waarheid’ blijkt voorts uit Jezus’ woorden in 8:32: ‘de waarheid zal u vrijmaken’. Met deze vrijmakende, levendmakende kracht van de waarheid hangt ook haar morele lading samen. De waarheid moet worden gedaan (3:21), wie uit de waarheid is, hoort naar Jezus’ stem (18:37). Een bijzondere toepassing van het woord in het Nieuwe Testament is de toepassing op de rechte leer. Toch betekent dit nog niet een verschuiving in de richting van een theorie. Dit blijkt reeds uit 2 Kor. 13:8, waarvan wij zagen dat de waarheid vereenzelvigd wordt met de kracht van God. Dit neemt echter niet weg dat hier de waarheid tegenover de dwaalleer wordt gesteld en dus zoveel wil zeggen als de ‘ware leer’. In de betekenis ‘ware leer’ blijft de Hebreeuwse achtergrond bewaard. In de pastorale brieven staat de waarheid tegenover allerlei menselijke verzinsels (1 Tim. 6:5, 2 Tim 2:18; 3:8,;4:4; Tit. 1:14). Pop ziet hierin een ontwikkeling in de richting van het gezaghebbend dogma, dat gehandhaafd moet worden tegen de dwaalleer. Niettemin benadrukt hij dat het ook hier gaat om de heilswaarheid, om de vastheid van Gods daden in Jezus Christus¹³. Een intellectualistische versmalling van het begrip leidt ons op een dwaalspoor. Behalve de invloed van de oudtestamentische ‘*emèt*’-gedachte zijn in het nieuwtestamentische gebruik van *alètheia* toch ook sporen merkbaar van de Griekse waarheidsopvatting. In Rom. 1: 18 v. spreekt Paulus van de waarheid die de heidenen in ongerechtigheid ten onder houden, terwijl wat van God gekend kan worden hun door Hem is geopenbaard. Hier heeft ‘waarheid’ de notie van ontsloten werkelijkheid. Anderzijds staat ‘waarheid’ hier in relatie tot ‘gerechtigheid’, en daarmee is de verbinding met het Hebreeuwse ‘*emèt*’ aangegeven.

In het evangelie naar Johannes zijn de kenmerken van de Griekse benadering van ‘waarheid’ ook waarneembaar. In de vergelijkingen die Jezus op Zichzelf toepast staat ‘waar’ tegenover ‘tijdelijk’ en ‘natuurlijk’. In het gesprek met de Samaritaanse vrouw stelt Jezus, die in hetzelfde evangelie de waarheid heet, het water uit de Jakobsbron tegenover het levende water dat Hij geeft. Het eerste lest de dorst slechts voor een tijdje, terwijl van het tweede geldt dat degene die eruit drinkt nooit meer dorst zal hebben (4:13v.). En na de spijziging van de vijfduizend stelt Hij het brood uit de hemel dat Mozes gegeven heeft tegenover het ware brood uit de hemel dat de Vader geeft, Jezus zelf. Zij die het eerste aten zijn gestorven, maar wie het ware brood des levens eet, zal niet sterven maar in eeuwigheid leven (6:32-35). ‘Waarheid’ betekent zoveel als ‘uit-God-zijn’. Zo noemt Jezus Zichzelf in hoofdstuk 8 ‘een mens die u de waarheid gezegd heeft, welke Ik van God gehoord heb’. Daarentegen is in de duivel geen waarheid, hij spreekt de leugen, want hij spreekt niet uit God, maar uit het zijne. De mensen om Jezus heen geloven niet wat Jezus zegt, ook al spreekt Hij de waarheid, want zij zijn niet uit God (vs. 40-47). Deze zegswijzen doen denken aan de Grieksdualistische opvatting van de geestelijke werkelijkheid als het eigenlijke en de aardse, natuurlijke werkelijkheid als het oneigenlijke en voorbijgaande. Daarin is ‘waarheid’ de onverborgenheid van de geestelijke wereld.

Toch moeten wij aannemen dat deze overeenkomst met het Griekse denken meer de vorm van spreken dan de inhoud betreft. Het is waarschijnlijk dat de evangelist tegenover een Grieks denkend gehoor de betekenis van het evangelie heeft willen uitleggen en daarom gebruik heeft gemaakt van hun spreekwijze. Inhoudelijk is zijn invulling van ‘waarheid’ veel meer Hebreeuws dan Grieks. Het ‘ware’ brood is het brood dat werkelijk verzadigt en nooit teleurstelt. Het uit-God-zijn heeft alles te maken met de trouw en de liefde die God bewijst. Het woord ‘waarheid’ heeft onmiskenbaar een eschatologische klank. Het ware brood uit de hemel dat de Vader geeft staat tegenover

¹³F.J. Pop, *Bijbelse woorden en hun geheim*, 's-Gravenhage 1972 (3de druk), p.563v.

het brood uit de hemel dat Mozes gaf. In beide gevallen komt het brood uit de hemel, maar er is een heilshistorische voortgang en toename in het heil. Hetzelfde horen wij als Jezus zegt: 'Ik ben de ware wijnstok' (15:1). In het Oude Testament werd Israël met een wijnstok of wijngaard vergeleken (Ps. 80; Jes. 5), maar de vruchten daarvan stelden teleur. Nu zal in Jezus Gods heil gerealiseerd worden. God gaat zijn belofte van de heilstijd in vervulling brengen. Daarop is de inhoud van 'waarheid' georiënteerd¹⁴.

Bron: 'De geloofwaardigheid van de bijbel', Ds. B. Loonstra

---

¹⁴Vgl. L. Goppelt, *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen 1978 (3de druk), p. 630v.; Vrieling, *Waarheidsbegrip*. p. 82v., 102; H.N. Ridderbos. *Het evangelie naar Johannes. Proeve*

11 Wat is wetenschapsleer? - prof. dr. W. Ouwe- neel

Christelijke wetenschapsleer

Wat is het?

Wetenschapsleer zou je eigenlijk de ‘wetenschap omtrent de wetenschap’ kunnen noemen; of zoals Engelse geschriften graag zeggen: het is een theory about theory. Dat wil zeggen: het is de theorie omtrent de oorsprong, aard en ontwikkeling van wetenschappelijke theorieën. Overall waar wetenschap beoefend worden, zou het idealiter zo moeten zijn dat (aankomende) wetenschappers niet alleen maar leren zich vakwetenschappelijk met hun onderzoeksveld bezig te houden, maar ook leren zich wetenschappelijk met het verschijnsel ‘wetenschap’ zelf bezig te houden. Hoe kan men bijv. verantwoord psychologie studeren of beoefenen als men wel zijn wetenschappelijke aandacht richt op psychische verschijnselen, maar zich nooit afvraagt waarin ‘wetenschappelijke’ aandacht verschilt van alledaagse aandacht? Of anders gezegd: waarin verschilt een wetenschap van de psychische verschijnselen van alledaagse, praktische kennis van het psychische? Oftewel: wat is het verschil tussen wetenschappelijke mens-kennis en praktische mensenkennis? Helaas heeft men aan de universiteit gewoonlijk weinig tijd om tijdens de studie aandacht aan dit soort wetenschapstheoretische vragen te besteden.

Dit is heel jammer. Wetenschapsbeoefening en wetenschappelijke vorming vormen de twee belangrijkste taken van een universiteit. Bezinning op het verschijnsel ‘wetenschap’ is dus absoluut noodzakelijk voor zowel docent als student. Wat voor recht zou bijv. een theologische faculteit hebben te beweren dat zij zich in tegenstelling tot een bijbelschool met ‘wetenschap’ bezighoudt, als zij niet kan verantwoorden wat ‘wetenschap’ in het algemeen is en waarin theologische wetenschap verschilt van bijbelkennis? Vooral een christelijke universiteit - en elke instelling van hoger onderwijs die op een levensbeschouwelijke basis staat, zoals de Evangelische Hogeschool - heeft een dergelijke bezinning broodnodig. En dat geldt ook voor de christen die aan een dergelijke instelling werkt, én voor de christen die aan een seculiere instelling werkt. In de Reformatie is ons het grote geloofsgoed geschonken dat Gods Woord gezag heeft over alle terreinen van het leven, en daartoe behoort ook de wetenschap. Een christen-wetenschapper zal zich daarom ook moeten bezinnen op de vraag hoe hij als christen zijn wetenschap heeft te beoefenen. Waarin verschilt christelijke wetenschapsbeoefening - of voorzichtiger uitgedrukt: wetenschapsbeoefening door christenen - van wetenschapsbeoefening door niet-christenen?

De Evangelische Hogeschool heeft als statutair uitgangspunt dat zij de wetenschap wil beoefenen bij het licht van Gods Woord. Daarom hecht zij grote waarde aan een bezinning op de aard en betekenis van christelijke wetenschapsbeoefening. Het komt maar al te vaak voor dat christen-wetenschappers van maandag tot vrijdag wetenschappers en op zondag christenen zijn. Soms is dat heel bewust omdat zij menen dat ‘geloof en ‘wetenschap’ principieel gescheiden moeten blijven. Dat is een vergissing waarop wij uiteraard uitvoerig terugkomen. Soms brengen christen-wetenschappers een dergelijke scheiding echter helemaal niet aan omdat zij dat principieel juist vinden, maar omdat zij er eenvoudig niet over nadenken. Of ze doen het omdat zij niet weten hoe zij tot een integratie van hun christen-zijn en hun wetenschappelijk werk zouden kunnen komen. Zij hebben hun opleiding genoten aan een seculiere universiteit en hebben nooit de moeite genomen zich in hun vrije tijd te verdiepen in de christelijk-wetenschapstheoretische literatuur. Of ze hebben zich binnen hun vak zo sterk gespecialiseerd dat zij het brede zicht op hun vak verloren hebben, laat staan dat zij nog aan een christelijk zicht op hun vak toekomen. Of ze hebben zo weinig kennis van de geschiedenis van hun vak dat zij zich niet bewust zijn van de wijsgerige en wereldbeschouwelijke kaders waarin dat vak vroeger beoefend is - laat staan dat zij

zich bewust zijn van de denkkaders waarin hun vak vandaag beoefend wordt, inclusief een christelijk denkkader.

Ook voor de Evangelische Hogeschool is het moeilijk docenten te vinden die niet alleen maar én meelevende, bijbelgetrouwe christenen én goede vakwetenschappers zijn, maar die ook grondig nagedacht hebben over de relatie tussen hun christen-zijn en hun wetenschapper-zijn, kortom: over christelijke wetenschapsbeoefening.

Sciëntisme Gewoonlijk raken ook christen-wetenschappers heel gemakkelijk op het spoor van het al genoemde sciëntisme. Ik omschreef dit als de overschatting van het wetenschappelijk denken en spreken ten opzichte van het alledaagse, praktische denken en spreken. Dat betekent dat de wetenschap ook hoger geschat wordt dan het alledaagse, praktische spraakgebruik van de Schrift. Men beweert dan bijv. dat de wetenschap ‘nauwkeuriger’ informatie omtrent de werkelijkheid verschaft dan de godsdienst - een typisch voorbeeld van appels met peren vergelijken. Is dat wat de moderne biologie over planten en dieren te vertellen heeft, ‘nauwkeuriger’ dan wat Salomo erover zei? Wat een onmogelijke, onzinnige vergelijking. Het sciëntisme wordt o.a. door de volgende opvattingen gekenmerkt:

(a) De strikte scheiding van geloof en wetenschap. Op basis van deze opvatting heeft het natuurlijk geen zin van een bijzondere wetenschapsbeoefening door christenen te spreken, laat staan van ‘christelijke wetenschap’. Christendom en wetenschap worden elk opgesloten in waterdichte compartimenten. Dit past voortreffelijk in onze tijd, die de wetenschap verheven heeft tot hoogste bron van kennis en inzicht, en het christendom heeft weggedrukt naar de rand van de samenleving en naar de strikte priv’ésfeer (secularisatie). De Bijbel is hier nog hoogstens een spirituele of mystieke bron van inspiratie, geen Boek dat goddelijk betrouwbaar over cultuur, samenleving en politiek spreekt, laat staan over wetenschap.

(b) De idee van een neutrale, objectieve, onbevooroordeelde wetenschap. Het moet direct gezegd worden dat onder de wetenschapstheoretici eigenlijk niemand meer in deze idee gelooft. Maar onder de gewone vakwetenschappers, die in wetenschapsleer nauwelijks geïnteresseerd zijn, is dit nog steeds de gebruikelijke opvatting, om maar te zwijgen van de brede massa niet-wetenschappers. Geloofskennis geldt hier als bevooroordeeld, subjectief, geborneerd; wetenschappelijke kennis wordt beschouwd als ‘zuiver’, betrouwbaar, objectief. In werkelijkheid zal een dergelijke wetenschapsopvatting, waar het christelijk denken wordt afgewezen, onbewust vanzelf in het scholastische of het humanistische denken belanden.

(c) Het geloof in de autonomie van de rede. Dit is de opvatting dat de menselijke rede ‘autonoom’, d.i. letterlijk ‘eigenwettelijk’, eigenmachtig is, aan geen enkele hogere instantie onderworpen, laat staan aan zoiets als God en zijn Woord. In de Renaissance en vooral in de Verlichting (tweede helft achttiende eeuw) werd deze opvatting sterk benadrukt. In het hedendaagse postmodernisme worden alle andere opvattingen van de Verlichting - het rationalisme, het wetenschapsoptimisme, het vooruitgangsgeloof, e.d. - onder kritiek gesteld. Maar dit geldt niet voor de idee van de autonome rede. Deze idee lijkt wel onaantastbaar! Een christen daarentegen gelooft in de theonomie van de rede, d.i. het menselijk denken is ondanks zijn grote vrijheden en keuze-mogelijkheden uiteindelijk onderworpen aan God en zijn Woord. Een christen ziet de rede niet als het hoogste in de mens, maar slechts als een van de vele functies van het menselijk hart, en dit hart is altijd in de greep óf van de afgoden (of afgodische ideeën, ideologieën) óf van het Woord van God door de kracht van de Heilige Geest. Daarom kan er van geen autonome rede sprake zijn, dus ook niet in de wetenschap.

Op een heel bijzondere vorm van sciëntisme moet hier nog gewezen worden, die ik in mijn boek *Woord en wetenschap* ‘bibliosciëntisme’ heb genoemd. Deze vorm is typerend voor wat ik onder ‘fundamentalisme’ versta. Dit is een sciëntisme dat niet ten koste van de Bijbel gepropageerd wordt, maar juist ‘ter wille van’ de Bijbel. ‘Gewone’ sciëntisten willen de wetenschap gebruiken om het ongelijk van de Bijbel te ‘bewijzen’,

bibliosciëntisten willen diezelfde wetenschap gebruiken om het gelijk van de Bijbel te 'bewijzen'. Beiden doen een beroep op de 'harde feiten' en de 'objectieve bewijzen' om hun zaak te verdedigen; beiden gaan dus van dezelfde misvatting uit, want 'objectieve bewijzen' bestaan niet. Beiden verwijten de tegenstander dat deze van bepaalde 'vooroordelen' uitgaat, waartegenover zij dan de 'harde feiten' plaatsen. Feiten zijn echter altijd feiten-voor-mensen; zij functioneren slechts in het kader van bepaalde geloofsvooroordelen.

Bibliosciëntisten geloven dat 'echte wetenschap nooit in strijd met de Bijbel is'. Ze vervallen daarbij in een cirkelredenering, doordat allereerst de Bijbel - of beter: hun bijbeluitleg - heeft uitgemaakt wat 'de feiten' zijn. Bibliosciëntisten bestaan het zelfs om allerlei moderne natuurwetenschappelijke theorieën in de Bijbel in te lezen, zoals de nucleaire krachten (Kol. 1:17a; Hebr. 1:3), de entropiewet (Gen. 3), de isostasie (evenwicht van de aardkorst; Jes. 40:12b), het zwaartekrachtveld (Job 26:7b); de red shift (roodverschuiving in het spectrum van hemellichamen; Job 9:8a), de fotosynthese (Deut. 33:14a), het feit dat de maan geen eigen licht afgeeft (Job 25:5a), enz. De bijbelse boodschap wordt hier gedegradeerd tot 'wetenschappelijke informatie'. Dat is niet alleen verkeerd, maar ook gevaarlijk: als deze theorieën eenmaal verouderd zijn, zullen velen concluderen dat daarmee ook de betreffende Schriftplaatsen 'weerlegd' zijn.

Waarover gaat het in de wetenschapsleer?

De wortels van de wetenschap

Voor een bezinning op de aard en betekenis van christelijke wetenschapsbeoefening heeft een christen-wetenschapper minstens twee dingen nodig:

(I) een bezinning op de aard, de grondslagen en de methoden van de wetenschap in het algemeen en van zijn specifieke vakwetenschap in het bijzonder;

(II) een bezinning op de betekenis van het christelijk geloof en de christelijke wereldbeschouwing voor de wetenschap in het algemeen en voor zijn specifieke vakwetenschap in het bijzonder.

Wat betreft (I): Elke vakwetenschap wortelt noodzakelijk in een bepaalde vakfilosofie, waarin de grondvragen van deze vakwetenschap behandeld worden. Dit is bijv. de vraag: Wat is biologie/economie/theologie eigenlijk? Wanneer we bijv. zeggen: 'Biologie is de wetenschap die studie maakt van levende organismen', dan leidt dit onmiddellijk tot twee verdere grondvragen: (a) aan de ene kant: Wat bedoelen we wanneer we van 'wetenschap' spreken? en (b) aan de andere kant: Wat bedoelen we als we van 'levende organismen' spreken? Waarin verschilt leven van niet-leven?

De eerste vraag (a) brengt ons bij een nadere bezinning op de aard der grondslagen, de uitgangspunten, de methoden, het nut en het doel van de wetenschap in het algemeen. De wetenschap die zich met deze vragen bezighoudt, is zoals gezegd de wetenschapsleer: de 'wetenschap aangaande de wetenschap'. Dit is zelf weer een onderdeel van de kennisleer, die een onderdeel van de wijsgerige kosmologie is.

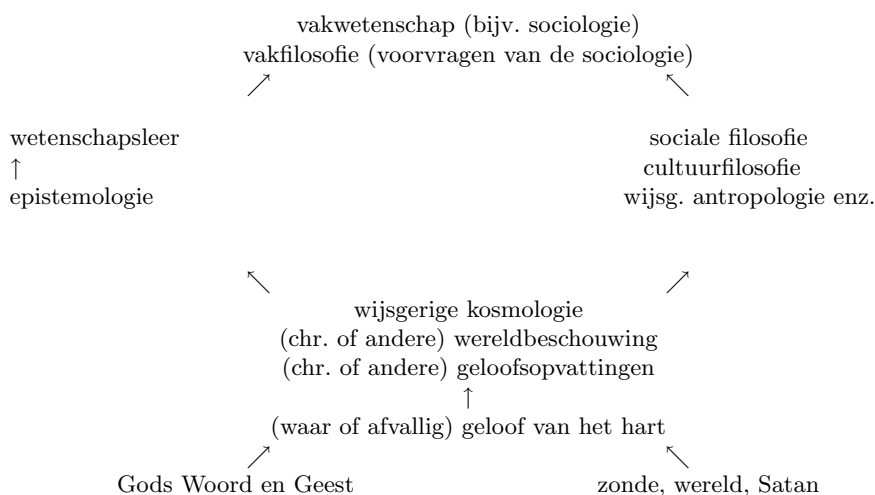
De tweede vraag (b) brengt ons tot een nadere bezinning op de aard van de levende natuur in verhouding tot de levenloze natuur. Kortom: dit is de vraag aangaande een bepaalde natuurbeschouwing die aan het biologisch, en in het algemeen: aan het natuurwetenschappelijk onderzoek ten grondslag ligt. Deze natuurbeschouwing wordt uitgewerkt in de natuurfilosofie, die zelf weer een onderdeel van de wijsgerige kosmologie is. Dit is de wetenschap die de grondvragen van de 'kosmos' bestudeert, dat is de gehele geschapen werkelijkheid.

Onderdelen daarvan zijn de natuur, de cultuur (bestudeerd in de cultuurfilosofie), de mens (wijsgerige antropologie), de samenleving (sociale filosofie). Op dezelfde wijze rust bijv. de taalwetenschap in de taalfilosofie, de geschiedwetenschap in de geschiedfilosofie, de rechtswetenschap in de rechtsfilosofie, enzovoort. Dit zijn allemaal onderdelen van de wijsgerige kosmologie.

Kijken we nu naar punt (II): de rol van onze christelijke wereldbeschouwing in de weten-

schap. We zullen uitvoerig beargumenteren dat alle wetenschapsbeoefening wortelt in voorwetenschappelijke geloofsvooronderstellingen, die van wereldbeschouwelijke, ja, ten diepste van religieuze aard zijn. Dat alle wetenschap een geloofsbasis heeft, is vandaag de dag een algemeen inzicht in de moderne wetenschapsleer en is vooral voor de christen bijzonder belangrijk. Wetenschap is geen ‘neutrale, onbevooroordeelde’ bezigheid, maar wortelt ten diepste in ons geloof. Dit geloof komt niet altijd in het concrete onderzoek direct tot uiting, maar wel in onze visie op wetenschap in het algemeen en in onze natuurbeschouwing. Natuurlijk komt dit geloof ook aan het licht in allerlei secundaire vragen, zoals de ethiek van onze wetenschappelijke activiteiten. Dit geloof is een geheel van rationeel verantwoordbare geloofsopvattingen (beliefs), maar daarbovenuit is geloof een bóvenrationele gesteldheid van het hart (faith). Dit onderscheid zal verderop van groot belang blijken.

In schema Wij kunnen het beschrevene nu als volgt in een schema samenvatten, om vooral de relaties tussen vakwetenschap, wijsbegeerte en wereldbeschouwing duidelijk te maken. We nemen als voorbeeld de sociologie, maar we hadden ook elke andere vakwetenschap kunnen nemen. In dat geval zou er aan de rechterkant van het schema in plaats van ‘sociale filosofie, cultuurfilosofie, wijsg. antropologie enz.’ bijv. ‘natuurfilosofie’ of ‘geschiedfilosofie’ of ‘taalfilosofie’ of ‘godsdienstfilosofie’ of ‘economische filosofie’ e.d. kunnen staan.

Let erop dat dit schema niet alleen voor christelijke, maar voor élke wetenschapsbeoefening geldt. Let er ook op hoe groot de hoeveelheid wijsbegeerte in dit schema is: van de wijsgerige kosmologie tot en met de vakfilosofieën van de vakwetenschappen. Dat is niet toevallig. Wijsbegeerte is maar niet een liefhebberij voor een heel eigenaardig soort wetenschappers - als wijsgeren al ‘wetenschappers’ genoemd kunnen worden.... - of een poging om gemakkelijke dingen ingewikkeld te maken. Integendeel, Alfred Whitehead heeft de metafysica ‘niets anders dan een hardnekkige poging tot helder denken’ genoemd, en dat geldt eigenlijk voor de héle wijsbegeerte.

Wij zouden wijsbegeerte misschien het liefste zo omschrijven: het is de wetenschap die zich bezighoudt met de grondstructuren van de geschapen werkelijkheid. De wijsbegeerte heeft daarbij, zoals eerder gezegd, het bijzondere kenmerk van een totaliteitswetenschap. Dit in tegenstelling tot de afzonderlijke vakwetenschappen, die elk maar een bepaald aspect van de werkelijkheid bestuderen. De wijsbegeerte legt verbanden tussen de verschillende vakwetenschappen en tussen de werkelijkheidsaspecten die zij bestuderen. De vakwetenschappen gaan diep in op hun eigen speciale terrein; de

wijsbegeerte probeert een algemeen inzicht in de eenheid en samenhang van de totale geschapen werkelijkheid te krijgen. Zo wordt in de natuurfilosofie nagedacht over het verschijnsel ‘natuur’ in het algemeen, terwijl de verschillende natuurwetenschappen elk slechts een eigen aspect van, of gebied binnen de natuur bestuderen.

Zo heeft ook elke vakwetenschap haar eigen specifieke kenmerken, maar zij zijn tegelijk allemaal ‘wetenschap’ en als zodanig hebben zij eigenschappen die alle vakwetenschappen eigen zijn, oftewel die een bepaalde vakwetenschap tot ‘wetenschap’ maken. Deze eigenschappen worden door de wetenschapsleer bestudeerd. Zij omvatten zaken als:

- de specifieke aard van theoretische kennis in vergelijking met praktische kennis,
- de specifieke methoden die in de wetenschap gehanteerd worden,
- de grenzen van de wetenschap,
- de onderlinge verbanden tussen de verschillende vakwetenschappen,
- de wereldbeschouwelijke uitgangspunten van de wetenschapsbeoefening,
- de relatie tussen wetenschap en waarheid.

Vooraf in de laatste twee punten zal het eigene van een christelijke wetenschapsleer tot uiting moeten komen

Bron: ‘Wijs met de wetenschap’ (h. 1.2 & 1.3), prof. dr. W.J. Ouweneel

Ready for Science!

... blablalbla ... GWC artikebundel pagina 6
... bla bla bla ...

